

BOGUSŁAW GEDIGA

BADANIA WYKOPALISKOWE NA OSTRÓWKU W OPOLU W 1968 I 1969 ROKU ORAZ OMÓWIENIE NAJWAŻNIEJSZYCH WYNIKÓW ZAKOŃCZONYCH PRAC

Dwa sezony wykopaliskowe w roku 1968 i 1969, których wyniki badań zamierzamy przedstawić, były ostatnimi, zamykającymi już wieloletnie systematyczne badania wykopaliskowe, prowadzone na terenie wczesnośredniowiecznego grodmia na Ostrówku w Opolu w okresie powojennym.

Prace wykopaliskowe były prowadzone przez zespół Zakładu Archeologii Śląska IHKM PAN we Wrocławiu¹. W obu latach uczestniczyli w badaniach studenci archeologii z Uniwersytetu Warszawskiego i Wrocławskiego, odbywający praktyki wakacyjne.

W roku 1968 badania koncentrowały się głównie na wykopie III, obejmującym niepełne ary 278, 279, 310, 311 i 312. Na niewielkim jego wąskim odcinku odsłonięto konstrukcje² związane z poziomami B, C, D i częściowo EI. Na całej pozostałej części wykopu III odkryty został w pełni poziomy konstrukcyjny D oraz EI i EII. Nierównomierne prowadzenie eksploracji w całym wykopie, które ujawnia wspomniany odcinek, było spowodowane względami technicznymi. Zachodziła bowiem konieczność wykonania specjalnego zabezpieczenia tego odcinka. Konstrukcje, których fragmenty odsłonięto na wąskim odcinku wykopu III, zostały w dalszych partiach odkryte w roku następnym, gdy zaistniała możliwość poszerzenia terenu badań, dlatego też szcharakteryzujemy je później, omawiając rezultaty badań uzyskane w roku 1969, które doprowadziły na sąsiadującym terenie do odsłonięcia poziomów konstrukcyjnych od AI—C włącznie.

¹ W badaniach brali udział oprócz autora: mgr J. Bukowska-Gedigowa, dr G. Domański, dr J. Łodowski (zastępca kierownika badań), mgr M. Norska-Gulkowa, mgr K. Pazdowa, mgr I. Tołkin (rysownicza), A. Szczodrak (fotograf) oraz I. Bagińska, Z. Sitkowska i L. Stankiewicz (laborantki). W roku 1968 brała ponadto udział w badaniach dr B. Czerska z Katedry Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego.

² Symbole określające poziomy konstrukcyjne i warstwy mechaniczne stosowane w tekście i w podpisach pod ilustracjami są oparte o ustalenia W. Hołubowicza, *Opole w wiekach X—XII*, Katowice 1956, s. 26, 27, tabl. 1. Dla przypomnienia i wyjaśnienia podajemy, że literą i cyfrą rzymską oznaczane są poziomy konstrukcyjne, a cyfrą arabską warstewki mechaniczne. Warstwie konstrukcyjnej AI odpowiada warstewki mechaniczne AI/1-, war. konstr. AII — war. mech. A₁₋₃, war. konstr. AIII — war. mech. A₄₋₆, war. konstr. B — war. mech. B₁₋, war. konstr. C — war. mech. C₁₋, war. konstr. D — war. mech. D₁₋, war. konstr. E — war. mech. E₁₋₃, war. konstr. EII — war. mech. E₃₋₄ war. konstr. EIII — war. mech. E₅₋.

W roku 1968 była prowadzona także eksploracja w wykopie IV, który łączy się z wykopem II i jest usytuowany w pobliżu przebiegu wału obronnego grodu-miasta. Wykop ten obejmował fragmenty arów 309 i 310 oraz 341 i 342. Wyeksplorowano na tym odcinku nawarstwienia związane z poziomami konstrukcyjnymi EII i EIII, osiągając calec.

Ryc. 1. Opole-Ostrówek. Wykop III, poziom konstrukcyjny D

Fot. A. Szczodrak

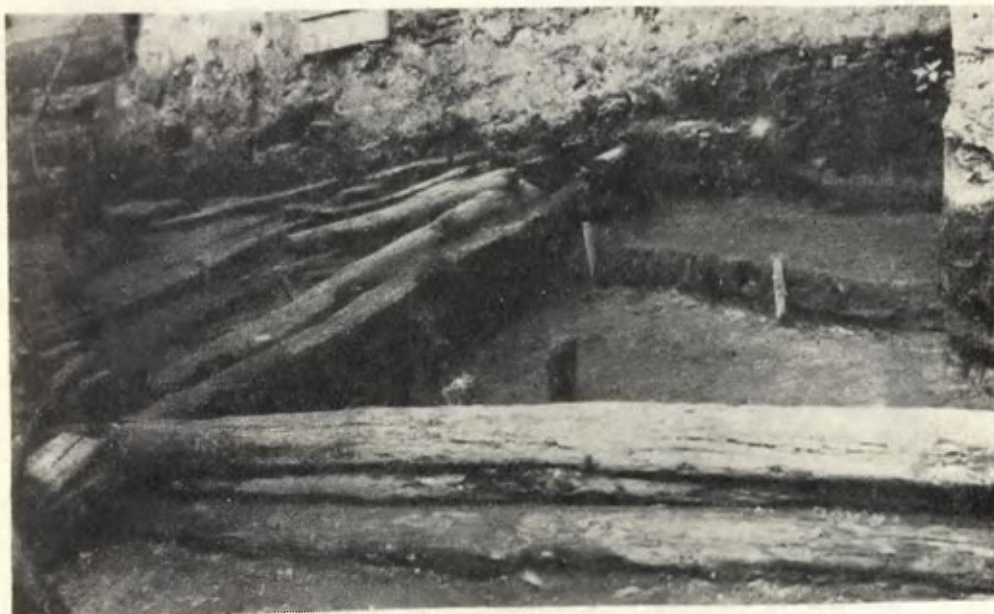
Na głównym odcinku wykopu III odsłonięto w poziomie D (z 2 połowy XI w.) fragmenty domów nr 59, 67, 68, 70, konstrukcję jarzmowo-słupową pod dom 66 oraz konstrukcje ulicy nr 5 (ryc. 1). W rozmieszczeniu zabudowy na całym odcinku (ryc. 2), nie stwierdzono wyraźniejszych zmian w stosunku do młodszego poziomu konstrukcyjnego C (z końca XI i początku XII w.)³. Dostrzegalne były natomiast różnice w wyglądzie i stanie zachowania samych konstrukcji. W przeciwieństwie do poziomu C, w obecnie omawianym podłogi nie zachowały się w żadnym z odkrytych domów. Istotnie zmienił się wygląd konstrukcji ulicy nr 5. W poziomie D na odkrytym odcinku zachowała się w stosunkowo dobrym stanie nawierzchnia ulicy w postaci dranic ułożonych na podłużnych i poprzecznych legarach. Jest to więc konstrukcja solidna i całkowicie analogiczna do dotychczas spotykanych sposobów budowy ulic. Natomiast nie odkryto konstrukcji ulicy nr 1, która wystąpiła na badanym odcinku we wszystkich młodszych poziomach. Przypuszczalnie mogła ulec wtedy pewnemu przesunięciu lub też konstrukcje nie zachowały się. Już bowiem w wykopie II występowały przerwy, pozbawione konstrukcji w przebiegu ulicy nr 1. Układ budynków odkrytych na badanym odcinku

³ B. Gediga, *Prace wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu w 1967 roku*, „Spraw. Archeol.”, t. 21: 1969, s. 233, ryc. 10.

Ryc. 4. Opole-Ostrówek. Dom 67 D.

Fot. A. Szczodrak

Ryc. 5. Opole-Ostrówek. Dom 70 D

Fot. A. Szczodrak

jest analogiczny jak w poziomach młodszych, co najprawdopodobniej wynika z usytuowania ulic. Z domu nr 66 zachowała się w poziomie D jedynie sama konstrukcja jarzmowo-słupowa (ryc. 1) oraz fragment belki ściany północnej. Wszystkie pozostałe budynki zostały uchwycone w wykopie III jedynie częściowo. Zbudowane były w konstrukcji zrębowej. Zachowane legary podkładowe w domu nr 67 (ryc. 4) wskazują, iż posiadał on podłogę z dranic. Ponadto na uwagę zasługuje wielkość domu nr 70 (ryc. 5), usytuowanego po drugiej stronie ulicy nr 5, naprzeciwko domu nr 66. Długość odsłoniętej ściany budynku wynosiła 5,5 m. Dom nr 68, który także tylko częściowo występował w wykopie III, był podobnie jak dom nr 66 wzniesiony w konstrukcji jarzmowo-słupowej (jedno jarzmo zostało częściowo odsłonięte).

W kolejnym starszym poziomie konstrukcyjnym E1 (z połowy XI w.), odsłoniętym w całości w roku 1968 (ryc. 3), stwierdzono na badanym odcinku istotne zmiany. W dalszym ciągu wystąpiły jedynie konstrukcje domów nr 59, 67 i 68 oraz resztki konstrukcji ulicy nr 1 w postaci układu legarów podłużnych i poprzecznych oraz znacznie gorzej zachowane resztki konstrukcji ulicy nr 5. W środkowej partii wykopu, gdzie prawie we wszystkich poziomach konstrukcyjnych występował dom nr 66, zaczął pojawiać się strop calca. Na powstałym w ten sposób pustym placyku w środku wykopu, znajdowały się luźne dranie i belki, resztki paleniska oraz pojawiły się (choć jeszcze nie całkiem czytelnie) górne zarysy kilku jam. Stosunkowo najlepiej był zachowany odkryty fragment konstrukcji domu nr 68. Również w tym poziomie był on wzniesiony na układzie jarzmowo-słupowym. Ponadto przez środek domu wzdłuż osi dłuższej oraz w pobliżu jego ścian biegły belki, które stanowiły niewątpliwie podkład podłogi. Dranice podłogi nie zachowały się jednak w uchwyconym fragmencie. Wszystkie pozostałe domy odkryte w poziomie E1 były zbudowane w konstrukcji zrębowej. Usytuowanie budynków było analogiczne do ich położenia w warstwach młodszych. W przeciwieństwie do sytuacji w poziomie konstrukcyjnym D, w obecnie omawianym wystąpiły ponownie konstrukcje ulicy nr 1.

Eksplorację nawarstwień poziomu konstrukcyjnego EII (z 1. połowy XI w.) rozpoczęto w 1968 roku, a zakończono w roku 1969, osiągając na omawianej części wykopu III calec. W poziomie konstrukcyjnym EII nie natrafiono już na żadne bardziej czytelne resztki konstrukcji domów czy ulic. Jedynie kilka belek, w tym jedną długą, usytuowanych wzdłuż przebiegu ulicy nr 1 można uważać za pozostałości tej ulicy. Ponadto w wykopie występowały luźne dranie i belki oraz schody drewniane. Środkową partię wykopu III (ar 311) zajmował calec. Ukształtowanie stropu calca było jednak dosyć nierówne. W części wschodniej i północno-wschodniej schodził on znacznie głębiej i tam stwierdzono też znacznie głębsze zaleganie warstwy kulturowej. Wydaje się prawdopodobne, że na odcinku tym znajduje się kilka jam i z tego wynikało głębsze zaleganie warstwy kulturowej, jak i wyraźne obsunięcie w głąb występujących wyżej konstrukcji drewnianych (zwłaszcza domu 68). Nie można jednak rozstrzygnąć tej kwestii jednoznacznie, ponieważ odcinek głębszego zalegania warstwy kulturowej wystąpił przy krawędzi wykopu. Różnica między poziomem występowania calca w partii środkowej wykopu a na wspomnianym odcinku wynosiła ponad 0,60 m.

Na tle calca wyraźnie wydzieliły się zarysy 4 jam: nry 10–13, o nieregularnie kolistym kształcie. Jama 10, o średnicy około 1,20 m, zagłębiała się w calec zaledwie około 0,20 m. Wystąpiła w niej m. in. przęslica (?) z drewna dębowego oraz 2 klepki. Jama 11, o górnej średnicy 1,90×2,20 m, była znacznie głębsza i sięgała do ok. 0,60 m w głąb calca. Poza dużą ilością ceramiki i kości wystąpiło w niej

Ryc. 6. Opole-Ostrówek. Strunowy instrument muzyczny

Fot. A. Szczodrak

szereg przedmiotów z drewna, jak miniaturowy instrument muzyczny (ryc. 6), łopatką z drewna sosnowego, fragment misy z drewna jesionowego, pławik z kory, a ponadto fragmenty skóry, włosie, haczyk metalowy, sznurek z łyka, łuski rybie i szczątki botaniczne. Jama 12 nachodziła częściowo na jamę nr 13. Po częściowym wyeksplorowaniu udało się je ściślej oddzielić. Maksymalna średnica jamy nr 12 wynosiła około 2 m. Zagłębienie jamy w całość sięgało do około 0,40 m. Oprócz dużej ilości ceramiki i kości znaleziono w niej łódeczkę z kory, fragment łopaty drewnianej, fragment ostrogi, pierścionka szklanego, fragmenty skóry i łuczywa. Jama nr 13 była najgłębsza. Nie została w badanym wykopie uchwycona w całości. W rzucie poziomym odsłonięty jej zarys posiadał kształt półkolisty, o wymiarach

2,10×2,80 m, a zagłębienie w calec sięgało 1 m. W jamie poza dużą ilością ceramiki znaleziono m. in. fragmenty skóry, 2 wrzeciona, łuczywa, fragment sznura z łyka, przedmiot żelazny oraz duży kawałek żużla szklanego. Wypełnisko wszystkich scharakteryzowanych jam było analogiczne do warstwy kulturowej na Ostrówku, tzn. stanowiła je ciemnobrunatna próchnica, czasem przemieszana z mierzwą. Również zawartość kulturowa, a zwłaszcza ceramika, nie różniła się od zawartości kulturowej najniższych nawarstwień na Ostrówku, związanych z okresem istnienia grodu-miasta. Nie można więc jam tych uważać za pozostałość starszego osadnictwa, lecz za obiekty powstałe w trakcie trwania najniższych poziomów osadniczych grodu-miasta (przypuszczalnie w rezultacie różnych prac ziemnych, m.in. prowadzonych w celu uzyskania gliny)⁴. W przeciwieństwie do tych obiektów niektóre jamy odkryte w roku 1967 mogą być uważane za resztki starszego osadnictwa. Różniły się wyglądem, a ponadto charakter przyrodniczy wypełniska był także inny niż najniższych warstw kulturowych grodu-miasta. Podobnie materiał, zwłaszcza ceramiczny, który się w nich znajdował, był wyraźnie starszy⁵.

Spośród zabytków ruchomych, które wystąpiły w zbadanych jamach, na szczególną uwagę zasługuje strunowy instrument muzyczny z jamy nr 11. Jest to podłużna płytką z drewna świerkowego, rezonansowego, równo i wąskosłoistego⁶, co wskazuje na specjalny dobór surowca na wykonanie tego instrumentu, a więc i na doświadczenie w tym zakresie u samego wytwórcy. Długość płytki instrumentu muzycznego wynosi 22,5 cm, szerokość 5,7–7,7 cm, grubość około 1 cm. Jeden koniec płytki był zaokrąglony, drugi natomiast węższy, ostrościęty i żłobkowany. W pobliżu węższego zakończenia płytki posiadała prostokątne wycięcie (4×2,6 cm), a w jego pobliżu była podkładka pod struny, złączona z płytką kołeczkami. Dalej w stronę końca płytki wycięte były 4 otwory na kołki naciągowe strun, z których zachowały się 2 z resztkami strun z włosia końskiego. Przy przeciwnym końcu znajdowały się tylko 3 otworki z jednym zachowanym kołkiem (ryc. 6). Wymiary instrumentu przemawiają raczej za tym, że był to instrument miniaturowy. Brak mu także pudła rezonansowego, więc i siła dźwięków, które wydobywano na strunach z włosia końskiego musiała być niewielka.

W roku 1968 prowadzono także eksplorację w tzw. wykopie IV, odsłaniając poziomy konstrukcyjne EI i EIII oraz osiągając na całym tym odcinku calec. W poziomie konstrukcyjnym EI uchwycono częściowo zespół legarów i dranic, które najbardziej przypominają konstrukcję ulicy. Byłby to więc może dalszy odcinek ulicy nr 5, która została odkryta w wykopie III. Trzeba jednak przypomnieć, że w wykopie III w poziomie EI pozostałości tej ulicy już właściwie nie stwierdzono, co nie rozstrzyga jednak jej nieobecności w tym poziomie konstrukcyjnym. Dość często bowiem zdarzały się także w innych warstwach przerwy w występowaniu konstrukcji na ciągach ulic. Na podstawie odkryć z 1968 roku wiadomo jednak, że ulica ta w war. AI dochodziła do domu nr 75 a, następnie dość nieregularnie go omijała od strony zachodniej. W tej sytuacji jej dalszy ciąg nie powinien był pojawić się w wykopie IV, chyba że zmieniła na tym odcinku ponownie swój bieg lub też rozszerzała się tu, tworząc rodzaj placu. Z ulicy nr 5 uchwycono fragment legara podłużnego oraz 5 dranic. Zalegały one na północnym odcinku wykopu. Ponadto na dalszej jego części wystąpiły 4 legary, z których 3 podchodziły pod legar domniemanej ulicy nr 5 i były ułożone prostopadle do niego. W odległości ok. 1,3 m biegł równolegle do podłużnego legara ulicy drugi

⁴ B. Gediga, *Wyniki badań na Ostrówku w Opolu w latach 1964 i 1965*, Spraw. Archeol., t. 19: 1968, s. 277.

⁵ Gediga, *Prace wykopaliskowe...*, s. 225, ryc. 4.

⁶ Wg analizy dendrologicznej dr. inż. J. Surmińskiego z WSR w Poznaniu.

długi legar, wsparty w środku na krótkim legarze poprzecznym. Trudno wypowiedzieć się na temat funkcji wspomnianych belek, może były to pozostałości legarów podkładowych placyku, o którym wspomnieliśmy. Fragmentaryczność uchwyconych w tym wykopie konstrukcji nie pozwala na ich jednoznaczne określenie, a przytoczone sugestie odnośnie do ich funkcji należy traktować ostrożnie.

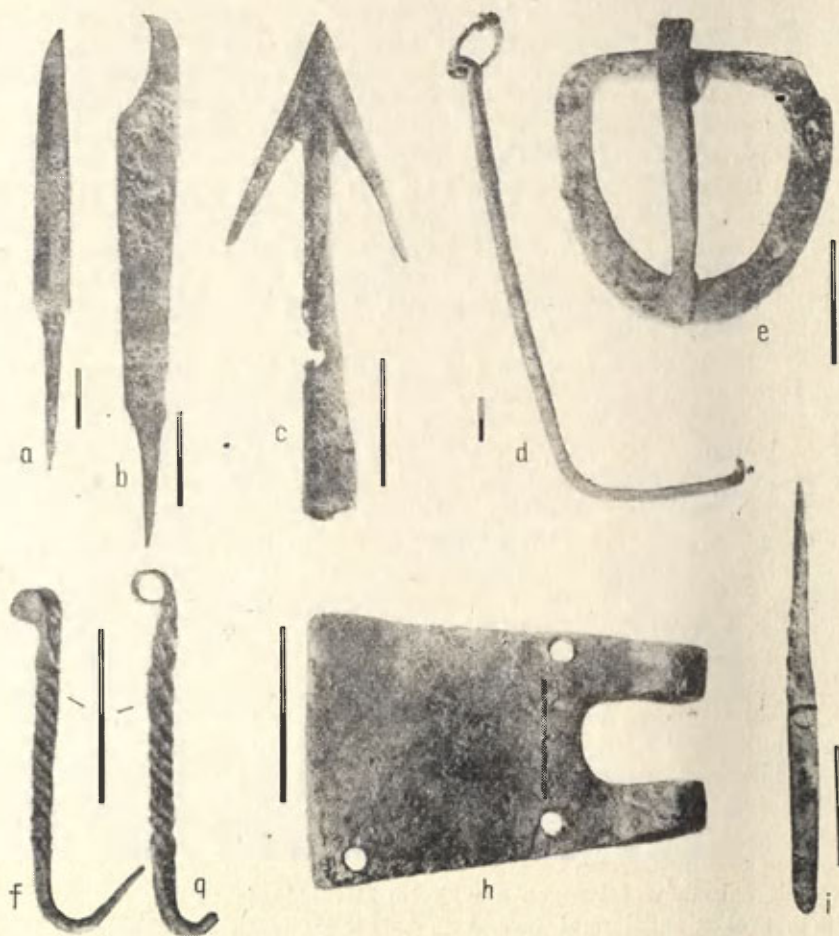
W kolejnym poziomie EI^{III} (z 2 połowy X w.) natrafiono jedynie na fragmentarycznie zachowane resztki konstrukcji. Był to układ 2 długich belek podpartych przy końcach krótkimi beleczkami poprzecznymi. Jedna z nich, z wyciosami na zgrab przy obu końcach, może być uważana za pozostałości wschodniej ściany domu nr 73. Potwierdza tę sugestię występujące w pobliżu palenisko. O funkcji drugiej belki trudno coś bliższego powiedzieć. Poniżej konstrukcji i paleniska wystąpił gliniasty i ilasty calec.

Zbadane nawarstwienia kulturowe w wykopie III i IV dostarczyły dużej ilości zabytków ruchomych. Do materiałów o masowym charakterze występowania należą ceramika, kości, a także łuczywa. W materiale ceramicznym mamy do czynienia z analogicznym jak w latach ubiegłych zespołem form naczyń. Przeważają formy o esowatym profilu. Ceramika grafitowa występuje we wszystkich zbadanych warstwach, natomiast ceramika z polewą jest reprezentowana jedynie przez nieliczne egzemplarze. Znajdowane co roku w dużych ilościach łuczywa mogą stanowić, w oparciu o analizę statystyczną, przesłankę do określenia ilości zużywanych łuczyw, a także do ustalenia rozmiarów ich produkcji, co wiąże się także z koniecznością wyrębu drzew żywicujących. Istnieją również dane dla próby ich klasyfikacji, można bowiem wyróżnić wśród nich jedno- i dwustronnie opalone egzemplarze. Przy dwustronnie opalonych widoczny jest niekiedy w środku ślad po umocowaniu w jakimś uchwycie. Dostrzegalne są także różnice w ich rozmiarach. Obok najczęściej występujących łuczyw średniej wielkości, o średnicy około 1–1,5 cm i kilkunastocentymetrowej zachowanej długości, występują także bardzo rzadko duże łuczywa, sięgające długości kilkudziesięciu centymetrów i średnicy około 5 cm. Tego typu krańcowe różnice były niewątpliwie celowe i wiązały się z różnorodnym przeznaczeniem łuczyw.

W zespole zabytków żelaznych z wykopu III znajduje się m. in. 20 noży (ryc. 7 a, b; 8 g, i), grot z zadziorami (ryc. 7 c), sprzączka (ryc. 7 e), fragment misy żelaznej, klucz hakowaty (ryc. 7 d), prawie kompletne okucie wiadra z klepek (obwód, kablak i dwa ucha wraz z zachowanymi resztkami klepek i dna), fragment nożyc, kilka podkowiaków i gwoździ, kółka-skuwki, fragment podkowy (ryc. 8 a), 2 skoble, 3 igły, szydło z drewnianym, świerkowym uchwytem oraz żelazna szpila pierścieniowata o główce z uszkiem taśmowatym (ryc. 8 f), którą można zaliczyć do wyróżnionej przez J. Żaka pierwszej grupy technicznej⁷. Jest to okaz dość wczesny, bo może być datowany na 1. połowę XI wieku. Na uwagę zasługuje też fakt, że egzemplarz ten jest ornamentowany.

Jak zwykle w zbadanych nawarstwieńiach znaleziono dużą ilość przedmiotów drewnianych (w znacznej części jednak tylko ich fragmenty). Spośród lepiej zachowanych i rozpoznanych to 4 klepki różnych naczyń, z których 3 były zachowane fragmentarycznie, a piąty egzemplarz był niewykończony. Przeważnie również fragmentarycznie zachowane misy i talerze (ryc. 9 a), toczone na warsztacie tokarskim, reprezentowane przez 4 egzemplarze (po jednym w war. C, D, EI i EI^{III}), były wykonane z drewna dębowego i jesionowego. W warstwie C i EI wystąpiły czopy będące odpadami przy toczeniu mis. Z warstw EI i EI^{III} pochodzą dwa frag-

⁷ J. Żak, *O pochodzeniu szpil pierścieniowatych na ziemiach polskich*, „Slavia Antiqua”, t. 7: 1960, s. 417.

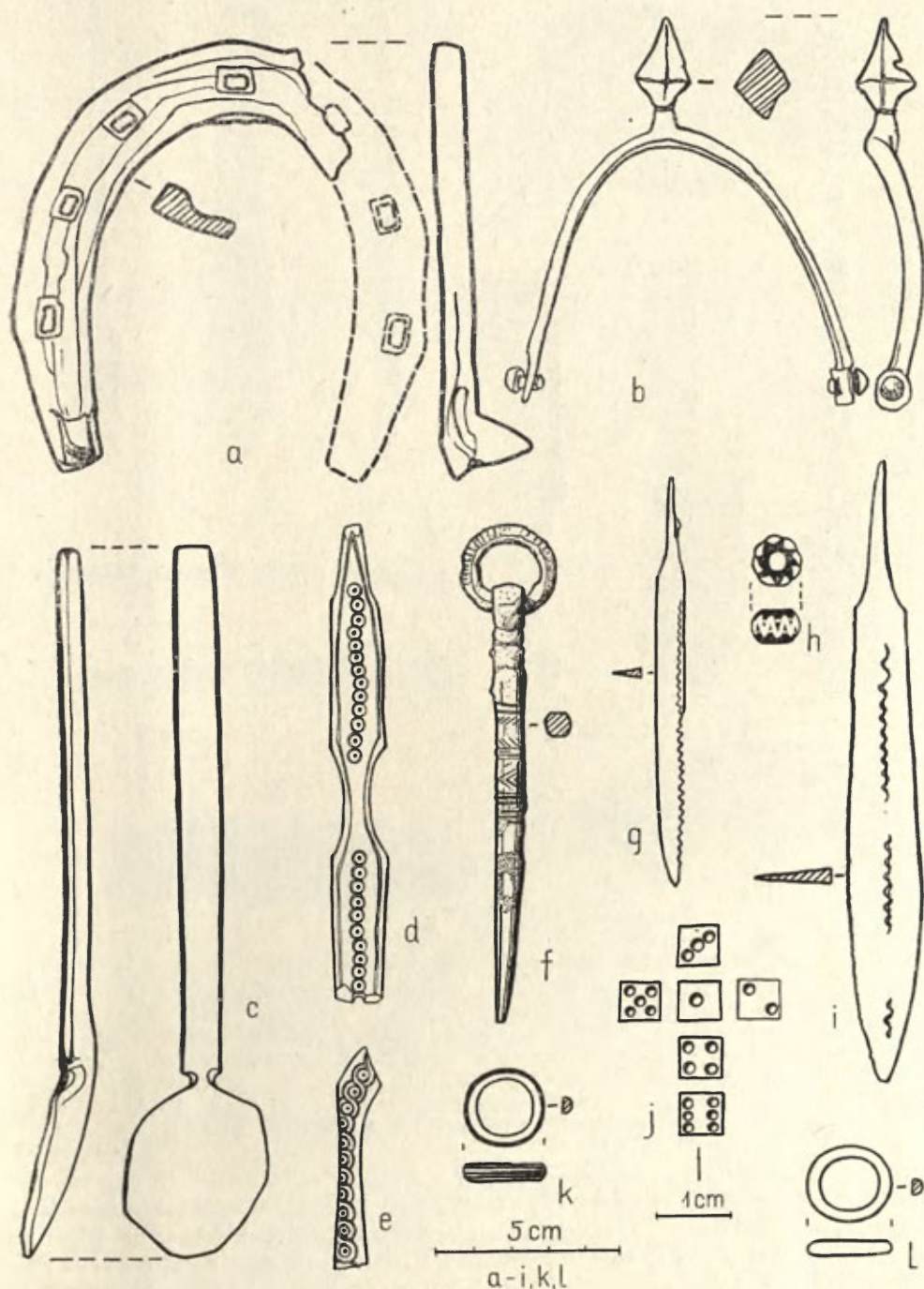

Ryc. 7. Opole-Ostrówek. Wyroby z żelaza z wykupu III:

a — nóż, w-a C₂, ar 278, m² 9j, nr inw. 17/68; b — nóż, w-a E₃, ar 312, m² 2e, nr inw. 246/68; c — grot, w-a E₂, ar 311, m² 6a, nr inw. 219/69; d — klucz hakowaty, w-a E₁, ar 311, m² 1e, nr inw. 90/68; e — sprzączka, w-a E₁, ar 311, m² 8g, nr inw. 102b/68; f — haczyk, w-a, ar 311, jama 11, nr inw. 664c/68; g — haczyk, w-a E₃, ar 311, m² 8h, nr inw. 278a/68; h — okucie do sprzączki, w-a E₃, ar 311, m² 9f, nr inw. 257/68; i — dłutko (?), wykup IV, w-a E₅, ar 310, m² 4i, nr inw. 34/68

Fot. A. Szczodrak

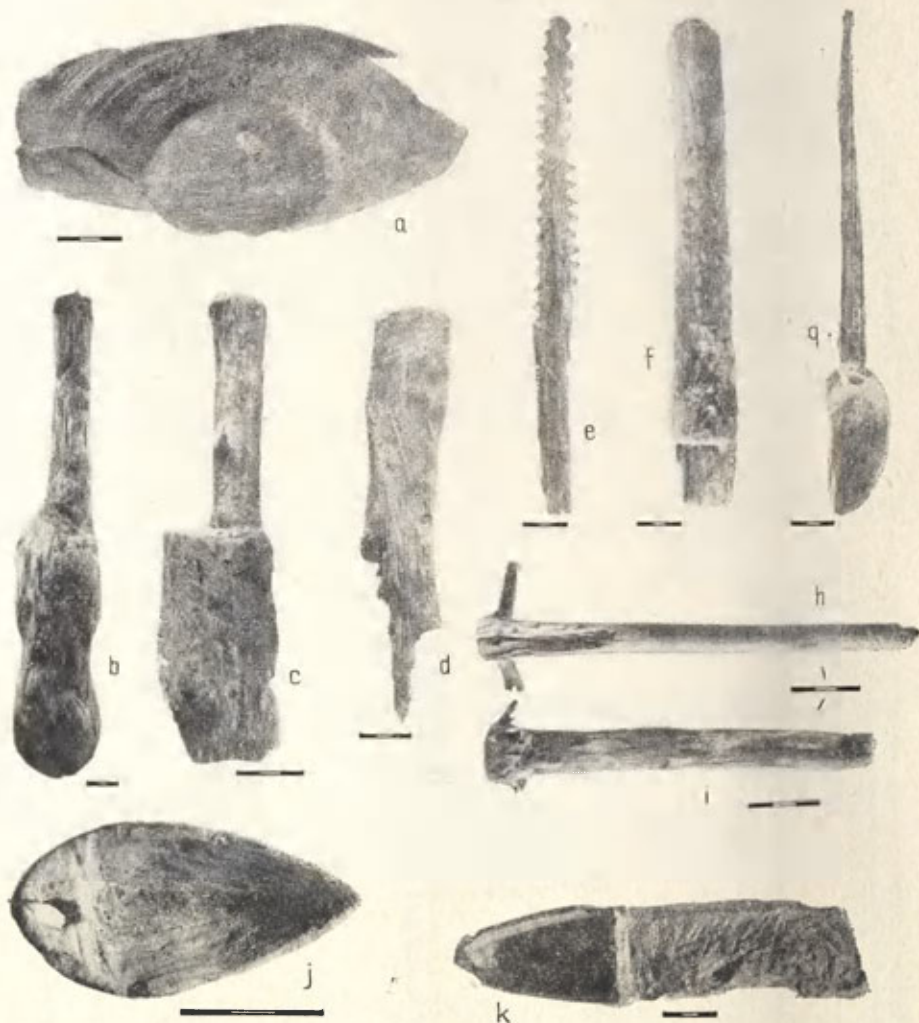
mentarycznie zachowane czerpaki wydłubane w jednym kawałku drewna. Znalaziono także trzy fragmenty łyżek (ryc. 9 g) z drewna brzoźowego i dębowego: dwa w war. EII i jeden w war. EIII. Z narzędzi i przyborów używanych w gospodarstwie domowym, a wykonanych z drewna, wymienić można 4 fragmentarycznie zachowane łopaty: z war. D, EI (2 egzemplarze), EII i EIII, 2 mątełki z drewna sosnowego (ryc. 9 h,i) z war. EI, 3 egzemplarze częściowo zachowanych mioteł z war. EI, dębową kijankę z war. EII, stpice koła (ryc. 9 f), długości 30 cm, z war. D. Liczną grupę stanowiły narzędzia i przybory związane z przędzalnictwem i tkactwem. Najwięcej, bo aż 40 egzemplarzy, było wrzecion, z czego 5 pochodziło

Ryc. 8. Opole-Ostrówek:

a — fragment podkowy, w-a E₃, ar 311, m² 3c, nr inw. 472/68; b — ostroga, w-a B₃, ar 310, m² 3g, nr inw. 1570/68; c — łyżka rogowa, w-a E₂, ar 312, m² 1g, nr inw. 212/68; d — płytka rogowa, w-a E₃, ar 311, m² 9d, nr inw. 435/68; e — płytka rogowa, w-a E₃, ar 312, m² 1e, nr inw. 473/68; f — szpila E₃, ar 311, m² 9d, nr inw. 435/68; g — nóż, w-a E₃, ar 279, m² 8j, nr inw. 9a/69; h — paciorek szklany, w-a C₂, ar 310, m² 4a, nr inw. 467/68; i — nóż, w-a E₃, ar 311, m² 8b, nr inw. 26/69; j — kostka do gry, w-a C₁₋₂, ar 310, m² 6b, nr inw. 21b/68; k — pierścione szklany, wyk. 26/69; l — pierścione szklany, ar 311, jama 12, nr inw. 646/68 IV, w-a D₁, ar 341, m² 9a, nr inw. 115/68; m — pierścione szklany, ar 311, jama 12, nr inw. 646/68 IV, w-a D₁, ar 341, m² 9a, nr inw. 115/68.

Rys. I. Tolkin

Ryc. 9. Opole-Ostrówek. Wyroby z drewna i kory:

a — misa, w-a E₃, ar 311, m² 2c, nr inw. 635/68; b — tłuk, w-a E₁, ar 311, m² 8a, nr inw. 125/68; c — tłuk, w-a E₁, ar 311, m² 9e, nr inw. 55a/68; d — fragm. przęślicy, w-a E₄, ar 312, m² 1f, nr inw. 335a/68; e — ząbkowany przedmiot drewniany — smyk (?), w-a E₁, ar 311, m² 8d, nr inw. 81/68; f — stpica, w-a D₂, ar 311, m² 7g, nr inw. 19e/68; g — fragm. łyżki, w-a E₄, ar 311, m² 1f, nr inw. 356/68; h — mątewka, w-a E₂, ar 279, m² 6j, nr inw. 267i/68; i — mątewka, w-a E₁, ar 311, m² 10 h, nr inw. 208a/68; j — miniaturowa łódeczka, w-a C₃, ar 310, m² 6b, nr inw. 141/68; k — fragm. łódeczki, w-a E₁, ar 312, m² 1e, nr inw. 97/68

Fot. A. Szczodrak

z war. D, 13 z war. EI, 10 z war. EII i 11 z war. EIII. W warstwie EII znaleziono jeszcze fragment przęślicy z drewna dębowego (ryc. 9d) i fragment mieczyka tkackiego (ryc. 10h) z drewna sosnowego. W zbadanych nawarstwieniach wystąpiły ponadto 3 tłuki ciesielskie (ryc. 9b,c) z drewna dębowego i brzoźowego (war. EI i EIII), kliny, kółki, ząbkowany dwustronnie przedmiot — smyk do instrumentu strunowego (?) (ryc. 9e), fragmenty 3 fujarek (ryc. 10f) z war. B, EI i EII, wykonanych z dzikiego bzu, oraz prawdopodobnie płoza małych sań, z deski

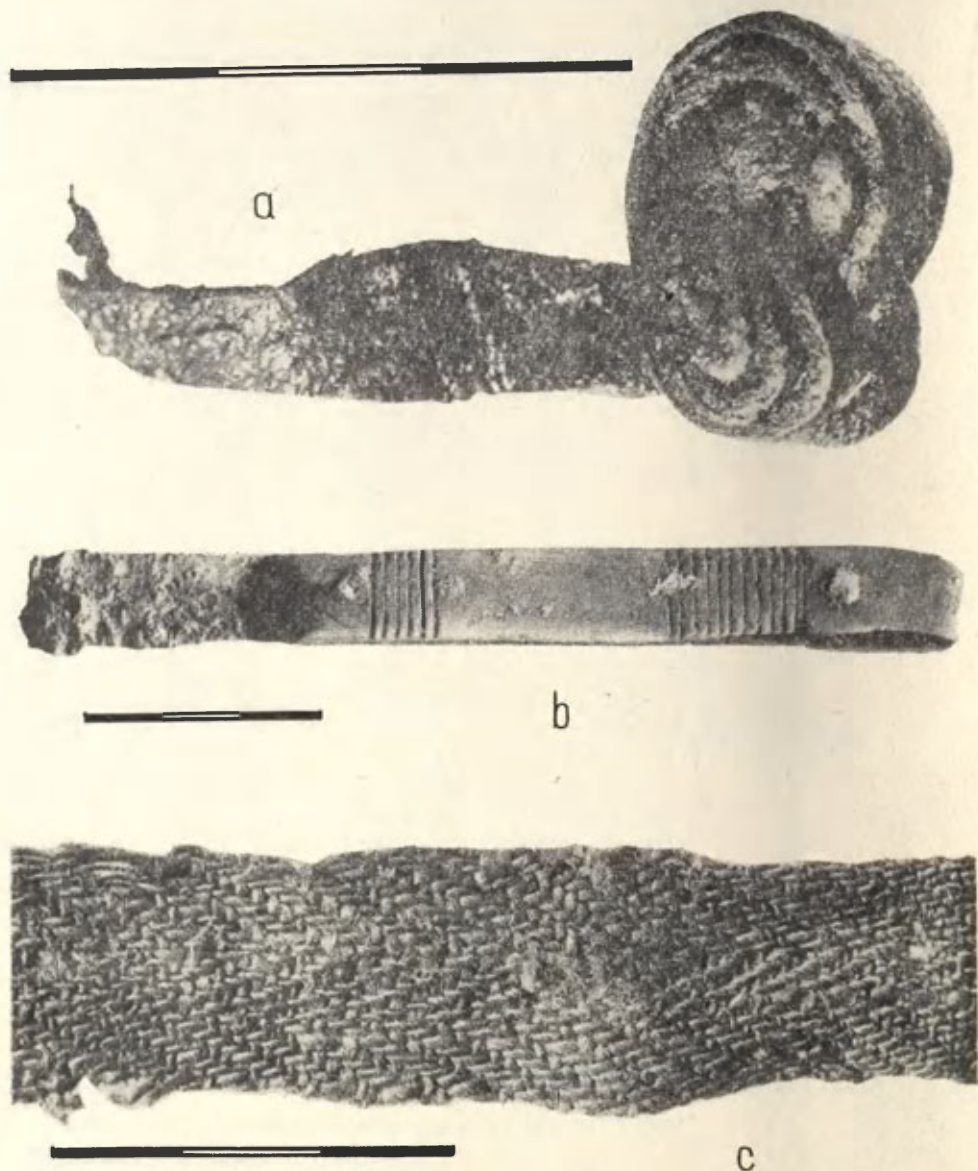
Ryc. 10. Opole-Ostrówek:

a — trzewik, w-a A₅, ar 312, m² 3i, nr inw. 585c/69; b — podkładka pod struny instrumentu muzycznego (?), w-a E₅, ar 279, m² 6j, nr inw. 267a/68; c — fragm. czerpaka, w-a E₅, ar 311, m² 2a, nr inw. 428/68; d — wrzeciono, w-a D₂, ar 311, m² 4f, nr inw. 20a/68; e — wrzeciono, w-a E₃, ar 279, m² 6i, nr inw. 382/68; f — fujarka, w-a B₅, ar 310, m² 5a, nr inw. 415/68; g — pochewka skórzana, w-a C₁, ar 310, m² 6b, nr inw. 21/68; h — mieczyk tkacki, w-a E₃, ar 311, m² 5d, nr inw. 323a/68

Rys. I. Tołkin

dł. 0,66 m. W warstwie E_I wystąpiła drewniana niecka, zachowana jednak w bardzo złym stanie.

Z warstwy E_I wykopu III wydobyto drugą drewnianą podkładkę pod struny (ryc. 10 b), analogiczną do tej, jaka znajdowała się przy opisanym już powyżej miniaturowym instrumencie strunowym. W tym wypadku jedynie podkładka była trochę większa. Z przedmiotów wykonanych z kory wymienić należy 2 półfabrykaty łódek (war. B i E_I), 7 miniaturowych łódeczek (ryc. 9 j,k): 2 z war. C, po 1 z war. D, E_I, 2 z war. E_{II} i 1 z war. E_{III} oraz 34 różnej wielkości kółka z otworami, które w części mogły pełnić funkcję pławików (4 z nich pochodziły z war. D, 13 z war. E_I, 8 z war. E_{II} i 9 z war. E_{III}).

Ryc. 11. Opole-Ostrówek:

a — guzik skórzany, w-a E₂, ar 311, m² 6g, nr inw. 186/68; b — fragm. noża z oprawką rogową, w-a E₅, ar 311, m² 8b, nr inw. 436/68; c — fragm. krajki, w-a E₄, ar 311, m² 9c, nr inw. 334a/68

Fot. A. Szczodrak

Ze zbadanych w 1968 r. nawarstwień wykopu III pochodzi około 850 fragmentów przedmiotów skórzanych i skrawków skóry, przy czym te ostatnie stanowiły zdecydowaną w tym materiale większość. Z przedmiotów wspomnieć można 2 pochwki i liczne części obuwia, przy czym tylko w jednym wypadku na górnej partii trzewika widoczny był ślad po haftowanym motywie zdobniczym. Ponadto znale-

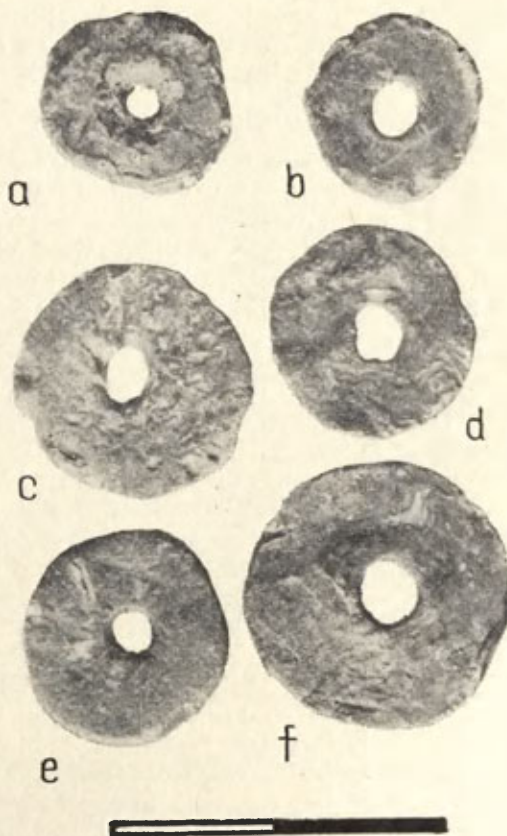
ziono 2 guziki skórzane (ryc. 11 a) oraz w war. EIII fragment skóry ze śladami pozłoty.

Wyroby kamienne reprezentują przeszliki z wapienia, znalezione w ilości 34 egzemplarzy, z tego 7 w war. D, 12 w war. EI, 7 w war. EII i 8 w war. EIII, dalej 3 półfabrykaty przeszlików z war. C i EI, stożkowaty ciężarek (?), 3 prawdopodobnie potaki, ponadto wygładzone płytki wapienne, które mogły pełnić funkcję gładzideł oraz grubą płytkę z prostokątnym wgłębieniem o bliżej nie określonej funkcji. Wśród wyrobów z rogu i kości wymienić można 2 okładziny do noży z war. EII, EIII, jedna z nich zdobiona i z fragmentem zachowanego noża (ryc. 11 b), druga z całym nożem, 2 podłużne okładziny bliżej nie określonych przedmiotów bardzo ładnie ornamentowane (ryc. 8 d, e), obie z war. EIII, dalej łyżwa, 2 hetki oraz z war. C pochodząca kostka do gry (ryc. 8 j). Łyżka rogowa z war. EI (ryc. 8 c) jest pierwszym tego rodzaju zabytkiem w Opolu.

Tkaniny reprezentuje 27 niewielkich fragmentów, głównie wełnianych (ryc. 11 c), z których jeden pochodzi z war. D, 7 z war. EI, 3 z war. EII, 16 z war. EIII.

Z biżuterii znaleziono 5 przeważnie nie całkowicie zachowanych paciorków szklanych (ryc. 8 h), z tego 1 w war. C, 3 w war. EII i 1 w war. EIII, dalej 2 paciorki fluorytowe w war. C i EII, 4 pierścionki szklane (ryc. 8 k, l) lub ich części w war. D, EI, EIII oraz 2 fragmenty kabłączków z łożowiu w war. EI i EII. Ponadto w zbadanych nawarstwieniach wystąpiły jeszcze 2 przeszliki wykonane z gliny oraz kilkanaście przedmiotów z metalu kolorowych, w tym 9 ciężarków (?) łożowianych w postaci małych krążków z otworami, z których 1 pochodzi z war. C, 2 z war. D, 2 z war. EI, 2 z war. EII oraz 2 z war. EIII (ryc. 12), dalej okucie sprzączki (ryc. 7h), haczyk metalowy (ryc. 7f, g), 1 gwóźdź oraz 2 nity. Wspomnieć jeszcze można o kilkunastu fragmentach sznurów plecionych z łyka oraz o większym fragmencie plecionki z kory brzozej.

W zbadanych nawarstwieniach wykopu IV oprócz ceramiki, kości i większej ilości łuczyw znaleziono m. in.: w war. EI nóż i część obręczy, w war. EII igłę, w war. EIII kilka fragmentów obręczy, 2 igły, dłućko (?) (ryc. 7i), 1 podkowiak, czop drewniany, tłuk ciesielski i część krążka z otworem, około 140 fragmentów wyrobów skórzanych i skrawków skóry, m. in. pochewki, trzewików, w tym jeden

Ryc. 12. Opole-Ostrówek. Odważniki (?) z łożowiu:

a — w-wa D₂, ar 311, m² 7g, nr inw. 19b/68; b — w-wa E₁, ar 311, m² 8g, nr inw. 102e/68; c — w-a C₂, ar 310, m² 8b, nr inw. 2/68; d — w-a E₃, ar 311, m² 8c, nr inw. 291b/68; e — w-a E₁, ar 311, m² 6a, nr inw. 109a/68; f — w-a D, ar 311, m² 2b, nr inw. 457/68

Fot. A. Szczodrak

ze śladami po hafcie. Z war. EII pochodzi 1 częściowo zachowany prześlik z wapienia, a z war. EII 2 egzemplarze zachowane w całości. Z biżuterii znaleziono w war. EI fragmenty dwóch pierścionków, w war. EII pierścionek i paciorek szklany oraz fragment ozdoby szklanej, w war. EIII fragment pierścionka i 2 paciorki ze szkła oraz 1 paciorek z karneolu. Wspomnieć jeszcze trzeba o fragmentach sznura z łyka oraz o 3 kółkach-pławikach (?) z kory. W konstrukcjach wału w wykopie IV znaleziono rogową okładzinę noża.

W sezonie wykopaliskowym 1969 roku oprócz prac związanych z zakończeniem eksploracji w wykopie III badaniami objęto teren, który dzielił dotąd wykop II od III i IV od III. Dotychczas eksploracji tego dosyć wąskiego odcinka nie można było prowadzić, ponieważ przebiegały tędy kable elektryczne, a ponadto rósł tam duży platan. Po ustaleniu lokalizacji przyszłego rezerwatu archeologicznego i przygotowaniu scenariusza ekspozycji zapadła decyzja o konieczności przebadania także tego odcinka, jak i przeprowadzeniu na nim całego szeregu niezbędnych prac ziemnych. Część tych prac, zwłaszcza związanych z usuwaniem gruzu, kabli elektrycznych, ścięciem platanu, została sfinansowana i wykonana przez zespół pracowników zatrudnionych przez inwestora budowy, tj. Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu oraz Muzeum Śląska Opolskiego⁸. Pracami objęto wąski podłużny odcinek występujący między wykopem II i III, na arach 311 i 312 oraz 343 i 344 (odcinek szer. 4 m, dł. 12 m), dalej większy teren pod platanem, na arze 310 i niewielkich skrawkach arów 342 i 399. Łącznie cała powierzchnia odcinka badanego w 1969 roku wynosiła około 1 ara.

Nawarstwienia, zwłaszcza średniowieczne, związane z okresem istnienia zamku piastowskiego, były znacznie zniszczone wkopami pod wspomniane kable elektryczne, korzeniami drzewa, a także różnymi fragmentami murów powstałych w różnych okresach. Niektóre z murów sięgały znacznej głębokości i uszkodziły także konstrukcje wczesnośredniowiecznego grodu-miasta. Na całym odcinku zostały zbadane zachowane nawarstwienia średniowieczne i odsłonięte konstrukcje tzw. II warstwy konstrukcyjnej oraz nawarstwienia związane z grodem-miastem, obejmujące poziomy AI, AII, AIII, B, C, i częściowo D. Poziom konstrukcyjny C i częściowo odkryty D pozostawiono dla przyszłej ekspozycji w rezerwacie archeologicznym.

Warstwy średniowieczne zawierały przede wszystkim duże ilości ceramiki i kości. Ponadto odsłonięto także bardzo źle zachowane elementy konstrukcji drewnianych i układu cegieł będących przypuszczalnie pozostałością posadzki. Na arze 310 natomiast odsłonięto resztki budynku o konstrukcji zrębowej, z którego zachowała się w pełnej długości tylko ściana pn. wsch., oraz fragmenty dwóch dalszych. Najprawdopodobniej również z omawianą warstwą jest związana bardzo solidna konstrukcja kwadratowa odkryta na arze 310 (ryc. 13), zbudowana z czterech grubych bel o przekroju prawie kwadratowym iłączonych na obłap, z bardzo starannie wykonanymi wyciosami. Wymiary tego układu belek wynosiły 2,2×2,5 m. W poprzek przez środek tego kwadratowego układu belek była ułożona piąta, analogiczna bela umocowana wyciosami na belkach dolnych, która posiada ponadto

⁸ Życzliwą opiekę i pomoc w czasie tych prac wykazali wiceprzewodniczący PWRN w Opolu inż. J. Krotiuk oraz kierownik Wydz. Kultury PWRN mgr S. Kaźmierczak. Bardzo dobrze układa się współpraca z Dyrekcją Muzeum Śląska Opolskiego, co należy zawdzięczać przede wszystkim dyrektorowi tej placówki mgr T. Chrościckiemu, a także jego zastępcy dr S. Michalakowi. W trakcie prowadzonych badań przebywał z ramienia Muzeum na wykopie mgr J. Radkiewicz, prowadząc konserwację konstrukcji przeznaczonych do przyszłego rezerwatu. Wszystkim wymienionym kierownictwo badań składa serdeczne podziękowanie.

Ryc. 13. Opole-Ostrówek. Konstrukcja z II poz. osadniczego oraz dom 75 AI-III

Fot. A. Szczodrak

w górnej płaszczyźnie 3 prostokątne, niegłębokie wyciosy — dwa przy obu końcach, trzeci zaś w środku. Cała ta konstrukcja była wkopana w ziemię, a wkop pod nią uszkodził dom nr 75 oraz warstwy kulturowe związane z poziomami konstrukcyjnymi AI i AII i prawdopodobnie AIII (ryc. 13). Omawiana konstrukcja jest młodszą niż najwyższy poziom konstrukcyjny grodu-miasta (AI), datowany na pierwszą połowę XIII wieku. Mogła więc być zbudowana najwcześniej około połowy XIII wieku lub trochę później. Jej sytuacja stratygraficzna wskazuje raczej na to, że nie nastąpiło to wiele później niż koniec istnienia grodu-miasta na Ostrówku, a więc ostrożnie można umieścić ją w granicach 2 połowy XIII w. lub w początku wieku XIV. Niejasno przedstawia się także funkcja tego obiektu. Jest to właściwie jakaś solidna, wkopana w ziemię fundamentowa podstawa, prawdopodobnie obiektu produkcyjnego. Trudno jednak sugerować, o jaki obiekt produkcyjny chodzi (młyn, prasa, młot, czy też warsztat tokarski?). Brak jednak znalezionych w pobliżu materiałów, które mogłyby urealnić jedną z tych możliwości. Wyższe warstwy zalegające nad odkrytą konstrukcją były zaś silnie uszkodzone i przemieszane⁹.

W warstwie konstrukcyjnej AI nie natrafiono na lepiej zachowane konstrukcje. Na arze 311 odkryto wschodni narożnik domu nr 65, którego znaczną część odsłonięto w roku 1969. Budynek ten wbrew przewidywaniom nie zachował się w całości, gdyż oprócz samego narożnika uchwycono jeszcze tylko ok. 0,5-metrowy odcinek ściany wschodniej. Na arze 310 znajdował się najprawdopodobniej już w omawianym poziomie konstrukcyjnym dom nr 75, gdyż z poziomem AI wiążą się fragmentarycznie zachowane belki przypuszczalnie ścian, leżące na belkach domu nr 75 z poziomu AII.

⁹ Gediga, *Wyniki badań...*, s. 291, ryc. 22.

W kolejnym poziomie konstrukcyjnym AII (z końca XII w.) na wąskim odcinku między wykopami II i III, na arach 312, 343 i 344, wystąpił dość nieregularny układ belek i darnic. Na dalszym odcinku na arze 311, gdzie powinny być znaleźć się konstrukcje ulicy nr 1 odkryto jedynie krótkie fragmenty belek, najprawdopodobniej podkładowych pod nawierzchnię tej ulicy. Na miejscu przebiegu ulicy stwierdzono ślad większego paleniska. Na arze 310 znajdował się dom 75, z którego zachowały się trzy ściany (ściana północna była uszkodzona). W północno-zachodnim narożniku tego domu zalegało palenisko. Przy zachodniej części ściany północnej domu 75 wystąpił układ dranic, będący przypuszczalnie częścią moszczonęj nawierzchni przejścia, natomiast wzdłuż ściany zachodniej leżało kilka długich belek, które przynajmniej w części mogły być obsuniętymi belkami ściany domu nr 75.

W poziomie konstrukcyjnym AIII (z połowy XII w.) znajdowały się konstrukcje lepiej zachowane i w większej ilości. W pełnym zarysie na badanym odcinku wystąpił jedynie dom nr 75. Był to budynek o konstrukcji zrębowej usytuowany w tym samym miejscu we wszystkich zbadanych poziomach konstrukcyjnych. Wewnątrz nie zachowały się żadne ślady podłogi drewnianej, a warstwa występująca w jego obrębie była gliniasto-ilasta. W północno-zachodnim narożniku usytuowane było palenisko. Ściany tego budynku były uszczelnione mchem. Za ścianą zachodnią domu nr 75, w odległości około 1 m znajdował się kolejny dom nr 69, którego znaczną część odkryto na wykopie IV. Na badanym obecnie odcinku uchwycono jego 2 ściany (wschodnią i północną), a także fragmenty legarów podkładowych pod podłogę. Wzdłuż północnej ściany domu 75 biegła ulica nr 5, której dalszy odcinek odsłonięto w latach ubiegłych w wykopie III. Na części odkrytego w 1969 roku odcinka ulicy, na której stwierdzono bardzo silne zapadanie się warstwy, wystąpiło kilka pokładów drewna (powstałych zapewne w wyniku konieczności częstszego naprawiania tej partii ulicy). W różnych pokładach, które wiążemy z poziomem konstrukcyjnym AIII, resztki nawierzchni w postaci dranic spoczywały na dość nieregularnych podkładach legarowych.

Na wąskim odcinku między dawnymi wykopami nr II i III odkryto jedynie fragmenty obiektów nieruchomych, których dalsze części zostały odsłonięte już w latach ubiegłych. Uchwycono więc północno-wschodni narożnik domu nr 61, który prawie w całości występował w wykopie II, znaczny odcinek (długości 5 m) ulicy nr 1, biegnącej przez wszystkie badane w okresie powojennym wykopy, następnie środkową partię domu nr 59 i północno-zachodni narożnik domu nr 18, występującego w wykopie II. Ponadto odsłonięto także układ belek i dranic w pobliżu narożnika domu 18. Były to przypuszczalnie resztki przejścia moszczonęj dranicami. Odkryty odcinek z wymienionymi konstrukcjami uzupełnia nam obraz rozplanowania grodu-miasta. Z przedstawionych konstrukcji obiektów nieruchomych zwraca uwagę dość dobrze zachowany znaczny odcinek ulicy nr 1. Przebieg ulicy (zachowane legary podłużne i poprzeczne oraz część solidnych dranic stanowiących pozostałość nawierzchni ulicy) był na badanym odcinku uszkodzony konstrukcjami studni średniowiecznej odkrytej w roku 1969. Była to już trzecia studnia średniowieczna, na którą natrafiono podczas badań na Ostrówku w Opolu (najgorzej jednak zachowana) i wiązała się ona przypuszczalnie z okresem istnienia zamku. Wszystkie 3 studnie były usytuowane mniej więcej na jednej osi.

W następnym poziomie konstrukcyjnym (z 1 połowy XII w.) w rozplanowaniu zabudowy nie wystąpiły żadne zmiany, pojawiły się jedynie części kilku nowych obiektów, które także na sąsiednich wykopach wiązały się dopiero z warstwą B. Były to domy nr 67 i 70, których dalsze części odkryto w wykopie III. Na za-

Ryc. 14. Opole-Ostrówek. Dom 75 B (pokład II wewnątrz)

Fot. A. Szczodrak

chodnim krańcu badanego odcinka, przyległym do wykopu IV, znajdowały się w dalszym ciągu ściany wschodnia i północna domu 69. Ślady wycięcia na drzwi uchwycono w ścianie północnej. Budynek ten był zrębowy i przynajmniej jego północna połowa posiadała podłogę z dranic. Resztki dranic podłogi wraz z fragmentami legaru podkładowego odkryto w 1969 roku, zaś duża część tej konstrukcji podłogowej została odsłonięta w 1966 roku. Kolejny dom nr 75, usytuowany w niewielkiej odległości od ściany wschodniej poprzedniego, był stosunkowo dobrze zachowany i posiadał solidną konstrukcję zrębową. Był to budynek stosunkowo duży, o powierzchni wnętrza około 19 m². W poziomie B wyróżniono dwa pokłady domu 75, został więc on w czasie trwania tego poziomu konstrukcyjnego przebudowany. W drugim pokładzie dom nr 75 B był trochę mniejszy i ściany jego zostały przesunięte w stronę wnętrza w stosunku do domu młodszego (ryc. 14). To stanowiło też kryterium wydzielenia dwóch faz budynku. W dalszym ciągu dom nie posiadał podłogi, choć kilka dranic (w tym jedną dużą) odkryto wewnątrz domu. W pobliżu środkowej części ściany zachodniej natrafiono na ślad palenisk bez stałej konstrukcji. Wejście do domu znajdowało się w ścianie północnej i prowadziło na biegnącą wzdłuż tej ściany ulicę nr 5. Na ulicy tej przy ścianie domu znaleziono w pokładzie B dobrze zachowane drzwi (ryc. 15). Przy wschodniej ścianie domu nr 75 (drugiego pokładu, starszego) leżała belka, która posiadała 6 regularnych prostokątnych wyciosów. Równocześnie w ścianie domu było wbitych 6 klinów o podobnym rozstawie jak wyciosy na belce. Belka z wyciosami była więc umocowana na klinach i przylegała ściśle do ściany domu (ryc. 17). Jest to po raz pierwszy spotykane na Ostrówku rozwiązanie konstrukcyjne, którego funkcję trudno bliżej określić. Mógł to być sposób uszczelnienia domu, lecz do tego celu można było skuteczniej i prościej posłużyć się mchem. Może w ten sposób przymocowana

Ryc. 15. Opole-Ostrówek. Drzwi odkryte na ulicy — przejściu nr 5, koło domu 75,
w-a B

Fot. A. Szczodrak

do domu belka spełniała funkcję ławy wzdłuż domu lub też inną pomocniczą rolę. W domu nr 59 odsłonięto legary podkładowe i kilka dranic stanowiących pozostałość podłogi domu. Występujące po raz pierwszy w tym poziomie fragmenty domów nr 67 i 70 były budynkami zrębowymi. Z pozostałych konstrukcji odsłoniętych w poziomie B można jeszcze zwrócić uwagę na ulicę nr 5, która na tym odcinku biegła między domem nr 70 i 75 oraz dalej wzdłuż ściany tego ostatniego. Na odsłoniętym odcinku można wyróżnić 2 elementy przejścia-ulicy. Bezpośrednio do ściany domu 75 przylegał równoległy układ solidnych dranic, dalej natomiast wystąpiły legary podłużne, na których najprawdopodobniej była ułożona nawierzchnia właściwej ulicy. Dranice przy ścianie domu to raczej wyrównane dojście do właściwej ulicy lub też jej poszerzenie na tym odcinku. Ulica nr 5 — podobnie zresztą jak w wykopie III — nie posiadała regularnej konstrukcji, jaką spotykamy zwykle w przypadku ulic. Na odsłoniętym odcinku ulicy nr 1 w poziomie B wystąpiły jedynie resztki podłużnych legarów i kilka nieregularnych dranic. Ciąg ulicy nr 1 został również w tej warstwie uszkodzony wkopem studni średniowiecznej.

W poziomie konstrukcyjnym C (ryc. 16) występowały w dalszym ciągu konstrukcje tych samych obiektów. Brak tylko na badanym odcinku fragmentów domów nr 18 i 70, które w tej warstwie były przesunięte i nie wchodziły już na badany w 1969 r. odcinek. Z odkrytych w tej warstwie obiektów na szczególną uwagę zasługuje stan zachowania ulicy nr 1, która posiadała nawierzchnię ułożoną z dranic. Nawierzchnia, jak stwierdzono, była raz zmieniona, przy czym jednak nie zmieniano legarów podkładowych, a na niektórych odcinkach zachowały się także dranice starszej nawierzchni. W dalszym ciągu występował zrębowy dom nr 75, którego ścianę południową uszkodziły resztki murów zamkowych. W obrę-

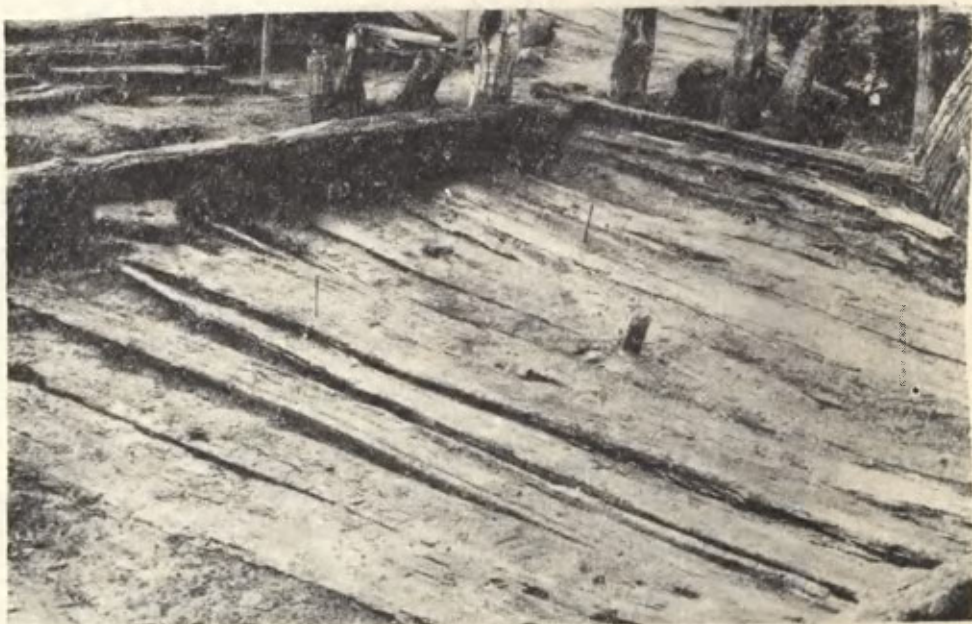

Ryc. 17. Opole-Ostrówek. Belka zdjęta z czopów przy ścianie domu nr 75

Fot. A. Szczodrak

bie budynków odkryto kolejne palenisko w północno-zachodnim narożniku. Dom nr 75 znajdował się także jeszcze w kolejnej warstwie D. Koryguje to nasze dawniejsze sugestie dotyczące przebiegu ulicy nr 5. Ulica ta zmieniała bowiem na tym odcinku dotychczasowy kierunek¹⁰, znany z wykopu III, ulegając przesunięciu, by ominąć dom nr 75, który stał na jej przedłużeniu. Równocześnie fragmenty dranic odsłonięte w wykopie IV w roku 1967 nie stanowiły dalszego ciągu tej ulicy, jak to mogło się wówczas wydawać. Były one natomiast dranicami podłogi domu nr 69, którego ściany uchwycono w trakcie badań w 1969 roku. W poziomie C mamy nadal do czynienia z dwoma różnymi konstrukcjami ulicy nr 5. W pobliżu domu 75 był to równoległy, dość nieregularny układ długich solidnych dranic, ułożonych

¹⁰ Gediga, *Prace wykopaliskowe...*, ryc. 13, s. 236.

Ryc. 18. Opole-Ostrówek. Podłoga domu 59 C

Fot. A. Szczodrak

w kilku warstwach. Dalej natomiast wystąpił układ podłużnych i poprzecznych legarów, który był najprawdopodobniej pozostałością konstrukcji ulicy nr 5. Ten regularny układ konstrukcji ulicy zaczynał się dopiero za domem nr 70. Do tego miejsca w wykopie III występowały na tej ulicy jedynie dość nieregularnie ułożone wzdłuż dranice. Dalej ulica nr 5 przechodziła wąskim przejściem między domami nr 70 i 75, przy czym konstrukcja jej była analogiczna jak w wykopie III oraz w pobliżu ściany domu 75. Z konstrukcji drewnianych odkrytych w warstwie C na badanym odcinku zasługuje na uwagę jeszcze znaczna część domu nr 59, którego dalsze fragmenty w postaci 2 narożników odsłonięto w latach ubiegłych w wykopie II i III. Dom ten posiadał w warstwie C bardzo dobrze zachowaną podłogę ułożoną z dość regularnych dranic (ryc. 18). Podobnie także na jednej połowie wnętrza domu 67 wystąpiła dobrze zachowana podłoga drewniana. Druga, mniejsza część tego domu nie posiadała drewnianej podłogi. Analogiczną sytuację stwierdzono już w domu 67 w wykopie III, warstwie C.

W trakcie prac ziemnych prowadzonych dla celów przyszłego rezerwatu archeologicznego, a związanych z częściową rekonstrukcją średniowiecznego muru obwodowego zamku piastowskiego, wyłoniła się możliwość poczynienia dalszych obserwacji drewniano-ziemnej konstrukcji wału grodu-miasta. Przyniosły one cały szereg nowych, ważnych danych dla rekonstrukcji jego wyglądu. Już wyniki prac w 1967 r. pozwoliły sugerować, że dawniejsze koncepcje dotyczące budowy wału obronnego, według których odkryte konstrukcje nie były wałem właściwym, lecz tylko dobudowanym później przywalem, mogą ulec zmianie¹¹. Rezultaty prac w roku 1969 zdają się to uzasadniać. Odsłonięte w głąb konstrukcje wału odkrytego na arze 341, a także boczne ściany skrzyń wskazują raczej na to, że całość tych kon-

¹¹ Gediga, *Prace wykopaliskowe...*, s. 228.

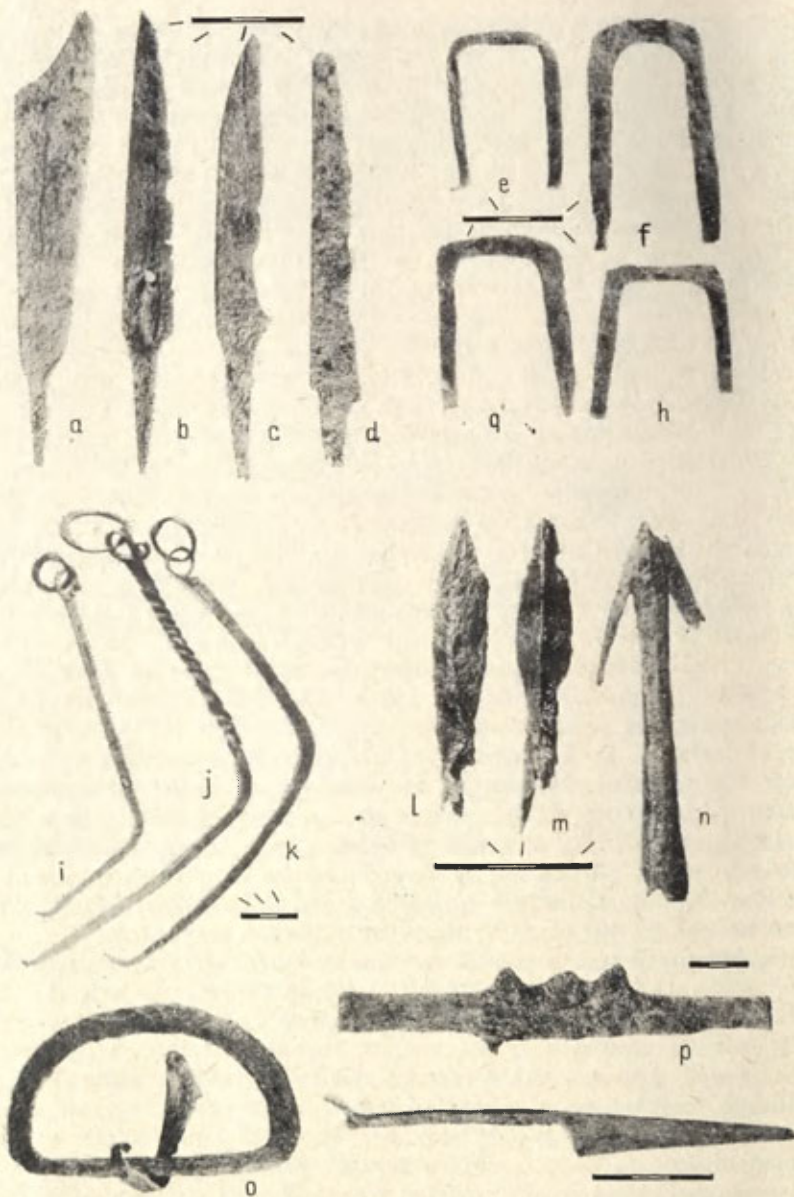
strukcji została wzniesiona jednocześnie. Przemawiają za tym łączenia belek w ścianach bocznych, które w żadnym wypadku nie mogły zostać w ten sposób ułożone, gdyby do wału dobudowano tzw. przywale w okresie późniejszym. Użytkano dalsze potwierdzenie, że wał drewniano-ziemny został wzniesiony na starszych warstwach i poziomach konstrukcyjnych związanych przynajmniej z poziomem EIII, a także EII. Dalszym zagadnieniem jest kształt wału. Zachodzi bowiem kwestia, czy wał posiadał uskok do wewnątrz (tzw. przywale), czy też uchwycona konstrukcja wraz ze znajdującą się na niej nawierzchnią dranic była właściwą i jedyną konstrukcją wału, zachowaną w pełnej wysokości. Jedyne od strony zewnętrznej mogła wyżej wznosić się lżejsza konstrukcja przedpiersia, sięgająca wysokości przeciętnego wzrostu dorosłej osoby. Maksymalna wysokość odkrytego odcinka wału od najniższej belki wewnętrznego lica po powierzchnię górną moszczoną dranicami wynosiła około 1,8 m. Niepełna zaś szerokość wału, którą zdołano uchwycić, sięgała 6 m. Analizując te proporcje można raczej z całą pewnością przyjąć, że od poziomu wspomnianych dranic przynajmniej na części szerokości odkrytych konstrukcji wznosiła się jeszcze wyższa partia wałowa. Jej wygląd trudno jednak bliżej określić. Na uwagę zasługuje fakt natrafienia na ślady pożaru na styku muru zamkowego z wałem drewniano-ziemnym. Pożar ten mógł strawić górne partie wału przed wzniesieniem na nim muru obwodowego zamku¹².

W zbadanych nawarstwieniach oprócz ceramiki, kości i łuczyw znaleziono także dużą ilość zabytków o niemasowym charakterze występowania. W warstwach średniowiecznych w tzw. II warstwie konstrukcyjnej ceramika występowała w sposób masowy i ilość materiału ceramicznego na poszczególnych odcinkach w tej warstwie była bez porównania większa niż w starszych nawarstwieniach związanych z grodem-miastem wczesnośredniowiecznym. Podobnie także ilość kości zwierzęcych w II warstwie była bardzo duża. Sporadyczne natomiast były materiały z surowców organicznych. Wynika to niewątpliwie z samej struktury warstwy średniowiecznej, którą stanowił przeważnie gruz ceglany, sypek piasek z domieszką próchnicy i wapienia. Oprócz ceramiki znaleziono także pewną ilość zabytków żelaznych. Były to głównie gwoździe, zasuw do zamka (ryc. 19 p), fragment ostrogi, 2 groty bełtów. Ponadto natrafiono na kilka fragmentów skóry. Warstwy średniowieczne jednak, jak to już zaznaczyliśmy, były bardzo zniszczone.

W nawarstwieniach wczesnośredniowiecznych wśród wyrobów żelaznych wystąpiły m. in.: różne typy noży (ryc. 19 a-d) — 3 sztuki w warstwie AI, 10 sztuk w war. AII, 6 sztuk w war. AIII, 1 egzemplarz w war. B, 5 sztuk w war. C, 1 egzemplarz w war. D (warstwa D nie została jednak w całości wyeksplorowana); skoble (ryc. 19 e-h): 1 w war. AI, 4 egzemplarze w war. AII (z których jeden może być ewentualnie fragmentem ramowego krzesiwa), 2 egzemplarze w war. B i 1 w war. C; klucze hakowate (ryc. 19 i-k): 2 w war. AI i po jednym w war. AIII i B; fragmentarycznie zachowane nożyce w war. AII (ryc. 19 r); 3 ogniwa (z których część może pochodzić ze sprzączek) z war. AII, AIII i C; sprzączki (ryc. 19 o) z war. AIII (1 egzemplarz) i z war. C (2 egzemplarze); igła (war. C); pojedyncze ucha do wiader (war. AIII i B) i szydło w war. AI. Ze zbadanych nawarstwień pochodzą 4 ostrogi, zachowane przeważnie fragmentarycznie. Trzy z nich znaleziono w war. AI, a jedną zachowaną w całości w war. B (ryc. 8 b). Reprezentuje ona formę najbardziej zbliżoną do wydzielonego przez Z. Hilczerówną¹³ typu II

¹² Szczegółowe omówienie urządzeń obronnych wczesnośredniowiecznego grodu-miasta na Ostrowku w świetle aktualnych wyników zostanie przedstawione w osobnym artykule.

¹³ Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie z X—XIII wieku*, Poznań 1956, s. 48.

Ryc. 19. Opole-Ostrówek. Wyroby z żelaza:

Noże: a — w-a A₄, ar 310, m² 3f, nr inw. 1400/69; b — w-a A_{1/1-2}, ar 310, m² 5d, nr inw. 314a/69; c — w-a B₂, ar 310, m² 7j, nr inw. 1011/69; d — w-a A₁, ar 311, m² 10j, nr inw. 216/69; skoble: e — w-a B₄, ar 310, m² 9j, nr inw. 1307b/69; f — w-a A₁, ar 310, m² 2f, nr inw. 1319/69; g — w-a A_{1/2}, ar 310, m² 7e, nr inw. 358/69; h — w-a A₁, ar 343, m² 10a, nr inw. 215/69; klucze hakowate: i — w-a A₅, ar 312, m² 3j, nr inw. 589b/69; j — w-a A₂, ar 310, m² 10c, nr inw. 353/69; k — w-a B₁₋₂, ar 310, m² 5c, nr inw. 882a/69; groty: l — w-a II₆, ar 310, m² 9—10/f—j, nr inw. 106/69; m — w-a B₄, ar 310, m² 5d, nr inw. 1189/69; n — w-a A₄, ar 311, m² 7i, nr inw. 447/69; o — sprzączka, w-a A₅, ar 311, m² 1j, nr inw. 630/69; p — zasuwa zamka z warstwy gruzu średniowiecznego; r — fragment nożyc, w-a A₁, ar 310, m² 3g, nr inw. 1325/69

Fot. A. Szczodrak

ostróg odmiany 3, datowanego na czas od połowy XI wieku do pierwszej połowy XII w. Datowanie to odpowiada także ustalonej chronologii warstwy B na 1 połowę XII wieku. W warstwie AIII natrafiono na fragmentarycznie zachowany grot z zadziorami (ryc. 19 n) a w warstwie B grot bełtu (ryc. 19 m). Ponadto w dużej ilości występowały gwoździe, podkowiaki i ich fragmenty oraz liczne częściowo zachowane przedmioty bliżej nie określone.

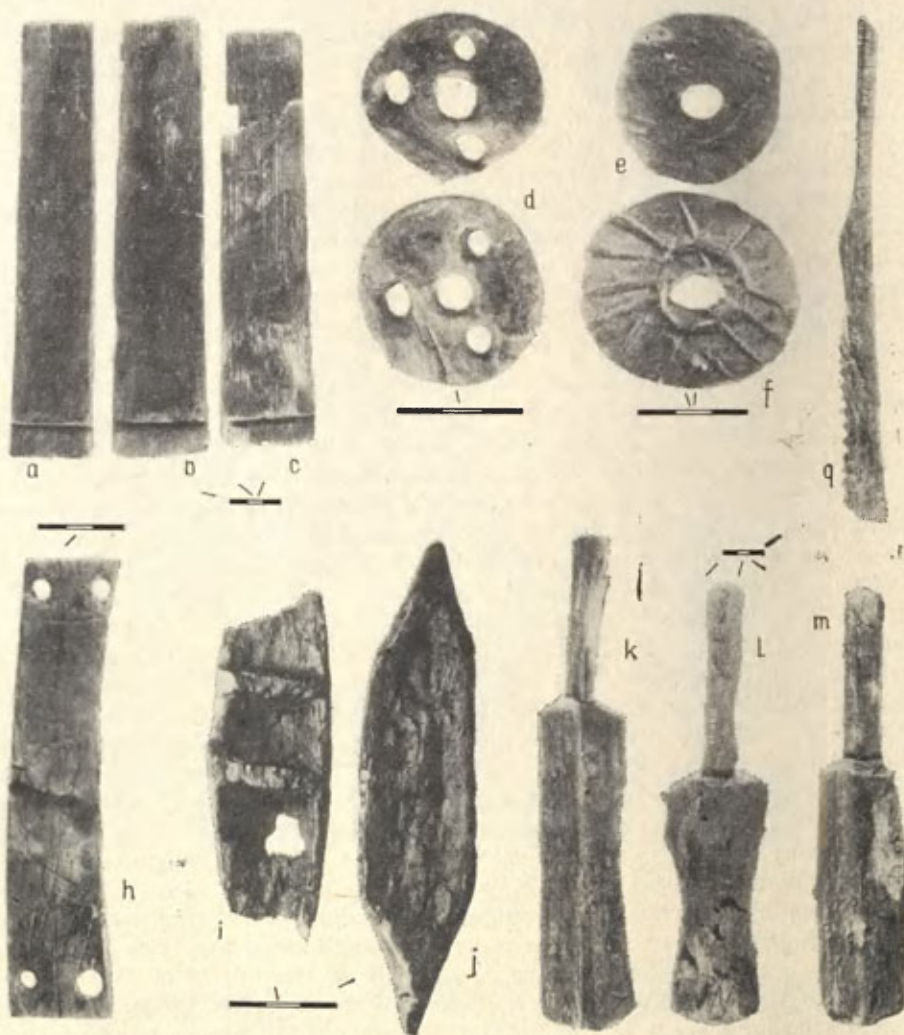
Podobnie dużo fragmentów przedmiotów o bliżej nie znanym przeznaczeniu znajdowało się wśród wyrobów z drewna. Z przedmiotów zachowanych w całości lub częściowo, których przeznaczenie nie wzbudza wątpliwości, najliczniej były reprezentowane wrzeciona. Znalezione ich 17 egzemplarzy, z tego 7 w warstwie B, 9 w warstwie C oraz 1 egzemplarz w wale. Pięć z nich poddano analizie dendrologicznej¹⁴, która stwierdziła, że 1 egzemplarz został wykonany z jałowca, inny z drzewa klonowego lub jaworowego, a pozostałe z drzewa sosnowego. Ze sprzętów domowych i zastawy stołowej w wyeksplorowanych nawarstwieniach wystąpiło 10 łyżek, z tego 4 w war. AIII, 3 w war. B oraz 3 w war. C. Były one wykonane z drzewa dębowego, leszczyny, jabłoni i brzozy. Spośród 17 klepek różnych naczyń (ryc. 20 a-c) 6 pochodzi z jednego skupiska i prawdopodobnie od 1 niewielkiego naczynia. Klepki wykonane z drzewa świerkowego i sosnowego wystąpiły: 3 w war. B, 13 w war. C oraz 1 w zbadanych warstwach wału obronnego. W warstwie C znaleziono 2 fragmenty den z naczyń klepkowych, z drewna sosnowego. W warstwie B wystąpiły 4 fragmenty mis i talerzy toczonych (dwa z nich z drzewa sosnowego), a z warstwy C pochodzi fragment czerpaka wydłubanego w jednym kawałku drewna. Potwierdzeniem toczenia mis w obrębie grodu-miasta jest kolejny czop znaleziony w war. B. W warstwie C natrafiono na fragmentarycznie zachowaną matawkę, w war. B i C na łopaty, a w war. AIII i C na kijanki. Z narzędzi pracy wymienić jeszcze można 4 tłuki ciesielskie (ryc. 20 k-m) wykonane z drewna sosnowego (wszystkie z warstwy C). W warstwie C znaleziono także tabliczkę tkacką wykonaną z drewna grabowego (ryc. 20 h), a w war. EIII ząbkowany przedmiot drewniany w kształcie noża, który pełnił prawdopodobnie funkcję smyka do instrumentów strunowych (ryc. 20 g).

W zbadanych nawarstwieniach wystąpiło również dużo wyrobów z kory, głównie sosnowej: kółka z otworami, nieliczne ornamentowane, określane jako pławiki (ryc. 20 e, f) — 2 w war. AI, 9 w war. AIII, 10 w war. B, 16 w war. C oraz 1 w warstwach wału, półfabrykaty oraz gotowe łódeczki z kory (ryc. 20 i, j), głównie we fragmentach — 3 w war. AIII, 9 w war. B i 5 egzemplarzy w war. C. W warstwie C znaleziono ponadto 2 kółka z kory (ryc. 20 d) — z 3 otworami, których przeznaczenie trudno bliżej określić.

Również na odcinku badanym w 1969 roku natrafiono na dużą ilość fragmentów wyrobów skórzanych, jak i skrawków skóry (ogółem znacznie ponad 900 sztuk skóry). Duża ich część posiadała ślady szycia. Były to głównie fragmenty trzewików (ryc. 21 a, b, d), wśród których znalazły się egzemplarze zachowane w znacznej części (ryc. 10 a). Na szczególną uwagę zasługują liczne wierzchy trzewików ze śladami zdobienia haftem oraz także liczne części podeszew, nieraz ze śladami reperacji. Poza fragmentami obuwia wśród wyrobów ze skóry były reprezentowane pochwki i pasy.

Dużą grupę stanowiły przedmioty wykonane z kamienia, głównie wapienia, łatwo w pobliżu Opola dostępnego surowca. Najliczniejsze były przesiłki wapienne, których 5 znaleziono w war. AI, 11 w war. AII, 13 w war. AIII, 14 w war. B,

¹⁴ Wszystkie określenia gatunków drewna wg dr. inż. J. Surmińskiego z WSR w Poznaniu.

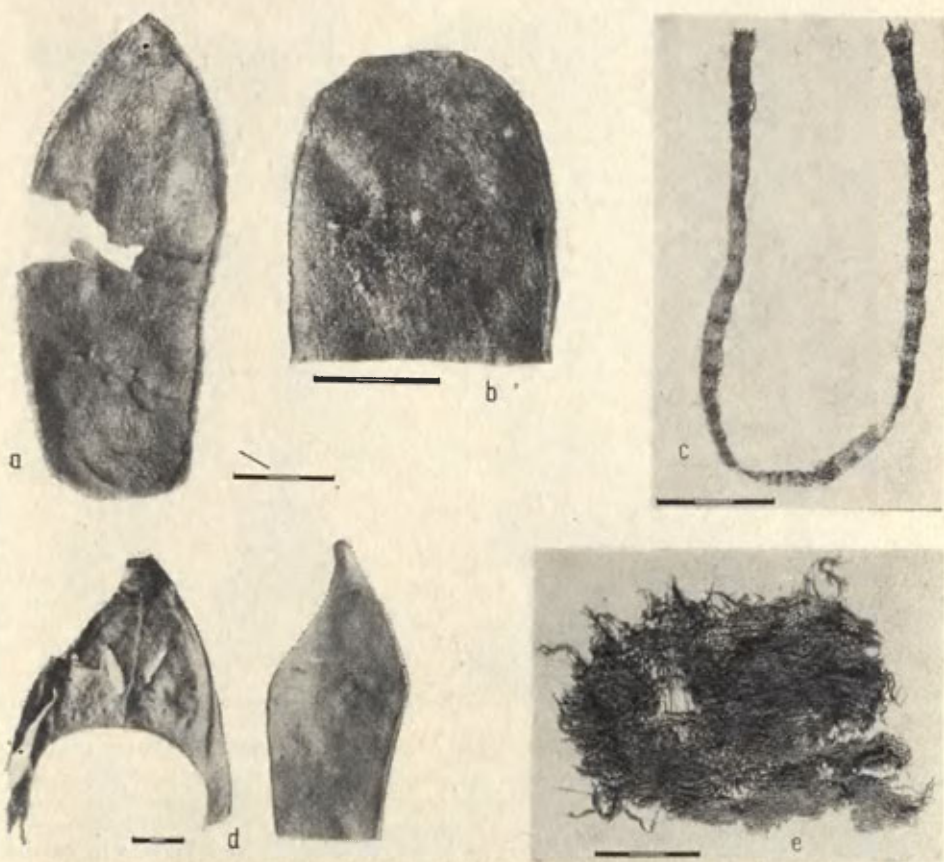

Ryc. 20. Opole-Ostrówek. Wyroby z drewna i kory:

Kleпки: a — w-a C₁, ar 343, m² 8a, nr inw. 1178/69; b — w-a C₂, ar 343, m² 7a, nr inw. 1237/69; c — z wnętrza wału, nr inw. 1484/69; d — kółka z kory, w-a C₁, ar 342, m² 10a, nr inw. 1377/69; pławiki: e — w-a C₂, ar 310, m² 3h, nr inw. 1630/69; f — w-a C₁, ar 342, m² 10a, nr inw. 1377g/69; g — ząbkowany smyczek (?) do instrumentu muzycznego, w-a E₇, ar 312, m² 2g, nr inw. 17/69; h — tabliczka tkacka, w-a C₁, ar 342, m² 10c, nr inw. 1377a/69; i — fragment łódeczki, w-a C₃, ar 310, m² 3f, nr inw. 1641/69; j — łódeczka, w-a C₁, ar 342, m² 10a, nr inw. 1377d/69; tłuki: k — w-a C₁, ar 312, m² 1i, nr inw. 1288a/69; l — w-a C₃, ar 343, m² 1a, nr inw. 1588/69; m — w-a C₁, ar 310, m² 3d, nr inw. 1485/69

Fot. A. Szczodrak

14 w war. C, 1 w częściowo tylko eksplorowanej warstwie D. Miejscową produkcję przęślików w obrębie grodu potwierdzają półfabrykaty, pochodzące ze wszystkich warstw w ilości 7 sztuk oraz odpady produkcyjne (ryc. 22 c, d). Ponadto wystąpiły także 4 stożkowate wapienne odważniki (ryc. 22 g, h) — 3 w war. C, a jeden w war. AI, dalej 2 potaki oraz 2 ich półfabrykaty, wreszcie 5 modeli jaj wyko-

Ryc. 21. Opatów-Ostrówek:

a — podeszwa trzewika, w-a B₃, ar 342, m² 8a, nr inw. 1139a/69; b — łatka na podeszwę trzewika, w-a E₇, ar 312, m² 2e, nr inw. 73d/69; c — krajka dwubarwna, w-a E₉, ar 312, m² 2e, nr inw. 115c/69; d — wierzch i spód trzewika, w-a A₆, ar 311, m² 8i, nr inw. 740/69; e — fragment tkaniny wełnianej, w-a A₆, ar 311, m² 8j, nr inw. 757/69

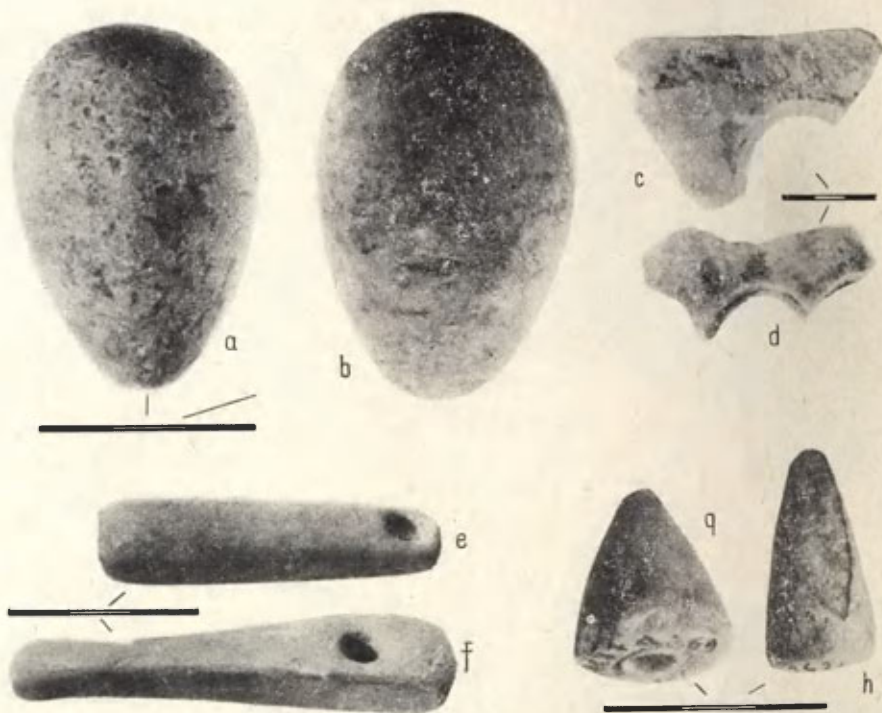
Fot. A. Szczodrak

nanych z wapienia (ryc. 22 a, b) — 4 w war. B, a piąty w wale, oraz półfabrykaty jaja, odważnika i 2 oselki z łupków (ryc. 22 e, f).

W zespole przedmiotów z rogu i kości najliczniejsze były tzw. hetki względnie instrumenty muzyczne — bucuki. Na uwagę zasługuje również 8 okładzin do noży, z których aż 5 było ornamentowanych (ryc. 23 a-d), haczyk do wędki (ryc. 23 g), igły (ryc. 23 e, f) i stylizowana oprawka rógowa. Z kości długich kończyn (prawdopodobnie świni) wykonane były przypuszczalnie płozy małych sań z otworami na konstrukcję samych saneczek (ryc. 23 h). Wspomnieć również można o 1 amulecie z kła zwierzęcego.

W zbadanych warstwach wystąpiły także różne zachowane tkaniny, głównie wełniane (ryc. 21 c, e). Wśród tkanin wymienić należy mały fragment najprawdopodobniej złotogłowiu oraz fragment krajki. Sześć fragmentów tkanin pochodziło z war. AIII, a fragment krajki z war. B.

Znaleziono także 6 krążków ołowianych z otworami, określanych jako ciężarki,

Ryc. 22. Opole-Ostrówek. Wyroby z kamienia:

a — wapienny model jaja, wykop IV, w-a B, ar 309, m² 16gh, nr inw. 1/69; b — wapienny model jaja, w-a B₂, ar 311, m² 5j, nr inw. 1036/69; odpady przy produkcji przesłików: c — w-a A_{1/1}, ar 311, m² 3h, nr inw. 137b/69; d — w-a A₆, ar 310, m² 9i, nr inw. 133/69; ośelki: e — wykop IV z wnętrza wału, nr inw. 6e/69; f — w-a C₁, ar 310, m² 3g, nr inw. 1597a/69; odważniki wapienne: g — w-a A_{1/1}, ar 310, m² 3g, nr inw. 1177a/69; h — w-a C₂, ar 310, m² 2g, nr inw. 1621a/69

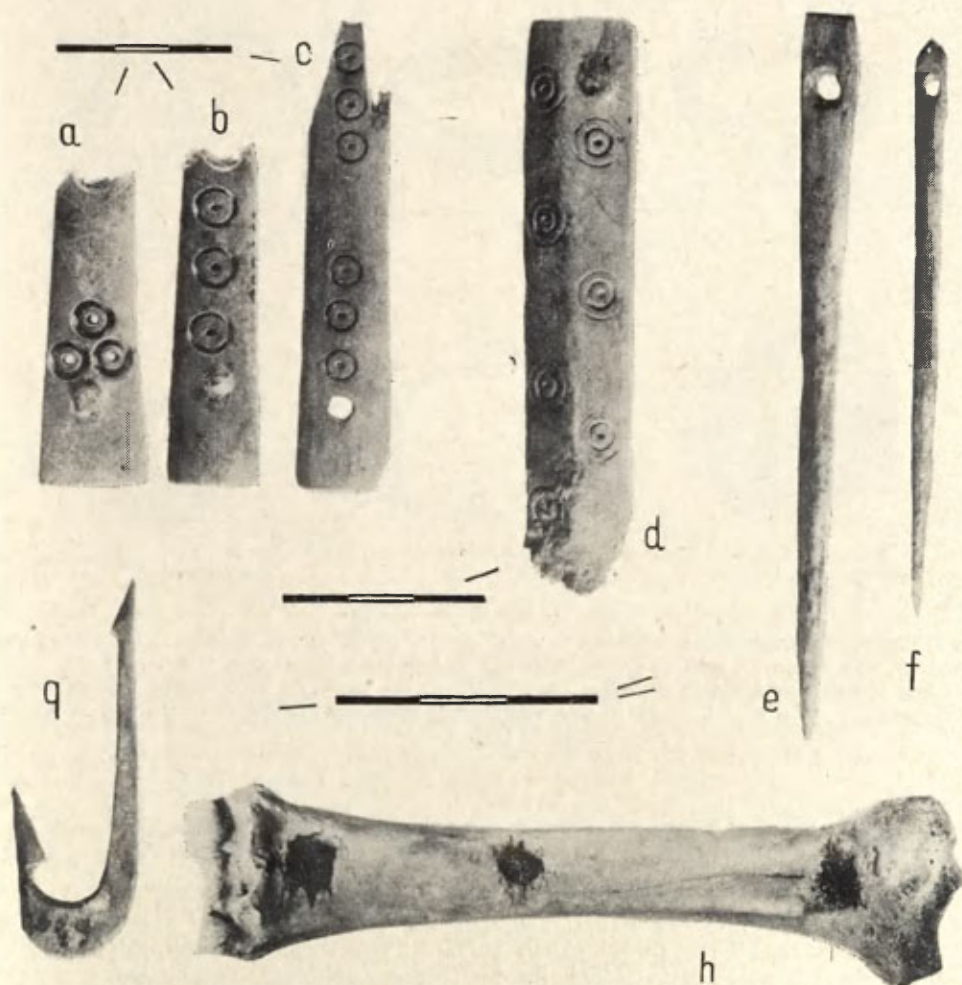
Fot. A. Szczodrak

a ponadto dużo placków surowca ołowianego. Z ołowiu wykonany był także mały płaski krążek z odbitym po jednej stronie motywem linearnym (ryc. 24d), pochodzący z warstwy B. Prawdopodobnie mógł on pełnić zastępczą funkcję pieniądza, rodzaj liczmanu. Wielkością jest on najbardziej zbliżony do ówczesnych monet¹⁵. Warto zwrócić uwagę jeszcze na to, że motyw występujący na krążku jest analogiczny do wyłobionego na podstawie wapiennego stożka-odważnika pochodzącego także z war. B, z badań 1966 roku na Ostrówku¹⁶. Możliwe, że zbieżność ta nie jest przypadkowa, lecz wyraża jakąś umowną wartość (?).

Biżuterię reprezentowały kabłączki skroniowe (ryc. 24c,e) — 2 z war. AIII, 2 z war. B oraz 4 z war. C; 2 pierścionki metalowe z oczkami (ryc. 24a,f) z war. AIII; paciorki szklane, z których 2 wystąpiły w war. AI, 2 w war. AII, 2 (w tym jeden z folią złotą) w war. AIII, kolejne 2 w war. B oraz 11 egzemplarzy w warstwie C; 1 paciorek bursztynowy w war. C; 6 pierścionków szklanych (ryc. 24b)

¹⁵ Podobną opinię na temat funkcji omawianego krążka wyraził prof. dr M. Haisig, a na podstawie jego wielkości, którą przyrównuje do rozmiaru monet byłby skłonny datować krążek na 1 połowę XII wieku. Jest to zgodne z datowaniem warstwy B na Ostrówku, w której on wystąpił.

¹⁶ B. Gediga, *Wyniki archeologicznych badań wczesnośredniowiecznego Opola w 1966 roku*, „Spraw. Archeol.”, t. 20: 1966, ryc. 24c.

Ryc. 23. Opole-Ostrówek. Wyroby z rogu i kości:

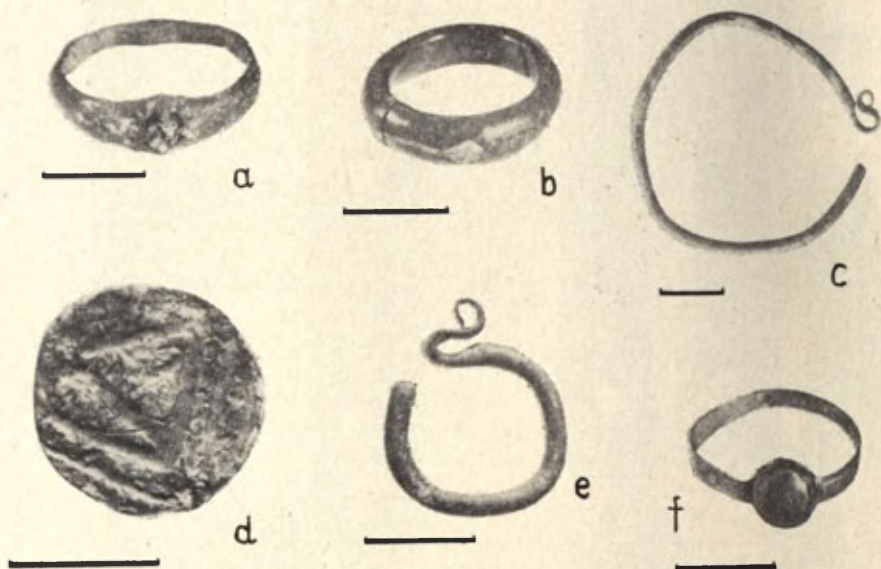
Okladziny do noży: a — w-a A₅, ar 342, m² 5—9/a, nr inw. 314b/69; b — w-a A₂, ar 343, m² 9a, nr inw. 199/69; c — w-a B₁, ar 311, m² 6i, nr inw. 890/69; d — w-a A_{7/1-2}, ar 310, m² 5d, nr inw. 7/69; igły: e — w-a A₄, ar 310, m² 3h, nr inw. 1445b/69; f — w-a II₇, ar 311, m² 9i, nr inw. 105/69; g — haczyk, w-a B₃, ar 311, m² 2j, nr inw. 1083b/69; h — płoty sanek, w-a A_{1/1}, ar 311, m² 2h, nr inw. 193/69

Fot. A. Szczodrak

w war. B, przeważnie fragmentarycznie zachowanych, oraz 2 w war. C i 1 egzemplarz w war. AI. Fragment bursztynowego pierścionka pochodzi z war. AIII.

Zamykając ten przegląd materiałów wydobytych ze zbadanych w 1969 roku na warstwach wspomnieć jeszcze należy o fragmentach sznurka z łyka, a także o licznych szczątkach botanicznych, które zwykle występowały w dość dużej ilości w badanych warstwach na Ostrówku.

Sezon wykopaliskowy w roku 1969 zamknął wieloletni okres badań wykopaliskowych prowadzonych od 1948 roku na Ostrówku w Opolu. W najbliższej przyszłości można oczekiwać jeszcze nowych wyników jedynie przy okazji prac ziem-

Ryc. 24. Opatów-Opatów:

a — pierścionek metalowy z oczkiem, w-a A₆, ar 311, m² 8i, nr inw. 740a/68; b — pierścionek szklany, w-a B₂, ar 342, m² 5a, nr inw. 1007a/69; c — kabłączek skroniowy, w-a B₃, ar 310, m² 6c, nr inw. 1044/69; d — monetka zastępcza (?), w-a B₂, ar 310, m² 3g, nr inw. 1572/69; e — kabłączek skroniowy, w-a C₁, ar 342, m² 6a, nr inw. 1332/69; f — pierścionek z oczkiem, w-a A₅, ar 310, m² 6e, nr inw. 708a/69

Fot. A. Szczodrak

nych, które będą nieodzowne w czasie ewentualnej budowy rezerwatu archeologicznego. Nie przewiduje się natomiast podejmowania planowanych akcji badawczych. Teren, który nadawał się do prowadzenia wykopisk większymi płaszczyznami został na Opatówku wykorzystany w sposób maksymalny i obecnie trudno już o miejsce, na którym można byłoby założyć nowy większy wykop. Ze względów merytorycznych nie jest to jednak już konieczne, ponieważ wewnątrz grodu zostało zbadane w około 55%, a co do dalszej jego partii mamy pewne przesłanki do rekonstrukcji wyglądu i rozplanowania zabudowy, wynikające z analizy terenu dotychczas zbadanego. Aktualna sytuacja nie oznacza jednak, że wszystkie problemy, jakie wyłaniają się przy rekonstrukcji grodu-miasta na Opatówku, zostały rozwiązane, czy też w trakcie pełnego opracowania wyników zostaną rozwiązane. Do takich, które w dalszym ciągu nie są w pełni wyjaśnione, należą: dokładny przebieg wałów obronnych, lokalizacja bram grodu, fazy urządzeń obronnych na Opatówku, stosunek najstarszego osadnictwa typu wiejskiego z VIII—IX wieku do grodu-miasta, dalej wygląd urządzeń obronnych w najstarszych fazach grodu-miasta. Szereg zagadnień, które nie będą mogły być całkowicie rozwiązane, wyłania się z problematyki struktury społeczno-zawodowej mieszkańców grodu, a także rozplanowania zabudowy. W tym aspekcie także niektóre zagadnienia z zakresu kultury miasta prawdopodobnie nie zostaną szerzej wyjaśnione. W zakresie większości tych zagadnień trudno jednak przewidzieć, czy dalsze ewentualne prace mogłyby przynieść dane do ich pełniejszego rozwiązania. Jedynie w kwestiach przebiegu wału obronnego, a także innych zagadnień związanych z urządzeniami obronnymi grodu, można by oczekiwać uzupełniających danych po przeprowadze-

niu szeregu wykopów zwiadowczych wytyczonych na domniemanych odcinkach jego przebiegu, który aktualnie potrafimy z dość dużą pewnością określić. Niewykluczone, że jeszcze w przyszłości zajdzie potrzeba i możliwość wykonania takich odkrywek zwiadowczych. Doświadczenie, które uzyskaliśmy z prowadzonych prac na kilku takich wykopach, wykonanych w trakcie prac badawczych na Ostrówku, poucza, że są one bardzo pracochłonne, kosztowne i niejednokrotnie mogą nie przynieść prawie żadnego rezultatu. Teren na Ostrówku jest bowiem w wielu miejscach dość znacznie przeformowany. Prace wykopaliskowe są jednak obecnie jedynym możliwym sposobem uzyskania wyników pewniejszych w zakresie wspomnianych zagadnień, wiercenia bowiem nie dają tak jednoznacznych rezultatów. Wydaje się, iż przytoczone powyżej powody, nie wszystkie zresztą, dostatecznie uzasadniają moment zakończenia, czy też może przerwania na czas dłuższy badań na Ostrówku.

Pełne opracowanie wyników wieloletnich prac badawczych jest najbliższym zadaniem zespołu, który je prowadził. Jest przy tym rzeczą oczywistą, że całkowite wyczerpanie wartości poznawczej źródeł uzyskanych na Ostrówku jest trudne do przewidzenia w czasie. Kryją one bowiem wielorakie możliwości i po ich źródłowym opracowaniu niejednokrotnie będą stanowiły przedmiot różnorodnych studiów. Z przytoczonych wyżej pokrótce powodów trudno byłoby się pokusić na obecnym etapie w niniejszym sprawozdaniu o próbę pełniejszego zaprezentowania całości kształtu zagadnień, jakie wiążą się z problematyką wczesnośredniowiecznego grodu miasta na Ostrówku, czy nawet szerszą, do których rozwiązania istotne dane przyniosły zakończone prace wykopaliskowe w Opolu. Wyniki tych prac były na bieżąco przedstawione w publikowanych obszernych sprawozdaniach¹⁷. Ponadto kilkakrotnie, na różnych etapach tych badań i przy różnym stanie opracowań szeregu zagadnień z zakresu problematyki wczesnośredniowiecznego Opola podejmowano próby ogólniejszego podsumowania wyników¹⁸. Oprócz tego opublikowano

¹⁷ R. J a m k a, *Szczegółowe sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Opolu za okres 1948—1949 roku*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. 1: 1949, s. 1—57; tenże, *Przeszłość Opola Ostrówka w świetle badań wykopaliskowych w 1948—1950 roku*, „Ochrona Zabytków”, R. 3: 1950, s. 89—92; tenże, *Wyniki badań wykopaliskowych w Opolu w latach 1948—1951*, „Sprawozdania PAU”, t. 52: 1951, s. 818—826; W. Hołubowicz, *Prace wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu w 1954 roku*, „Spraw. Archeol.”, t. 1: 1955, s. 207—234; tenże, *Z badań na Ostrówku w Opolu w roku 1955*, „Spraw. Archeol.”, t. 3: 1957, s. 204—223; tenże, *Z prac wykopaliskowych na Ostrówku w Opolu w 1956 r.*, „Spraw. Archeol.”, t. 6: 1959, s. 115—131; tenże, *Z badań na Ostrówku w Opolu w 1957 r.*, „Spraw. Archeol.”, t. 9: 1960, s. 53—66; tenże, *Badania wykopaliskowe w Opolu w 1958 r.*, „Spraw. Archeol.”, t. 14: 1962, s. 270—294; B. Gediga, *Badania wykopaliskowe na Ostrówku w latach 1959—1963*, „Spraw. Archeol.”, t. 18: 1966, s. 219—245; tenże, *Wyniki badań na Ostrówku w Opolu w latach 1964 i 1965*, „Spraw. Archeol.”, t. 19: 1968, s. 264—294; tenże, *Wyniki archeologicznych badań wczesnośredniowiecznego Opola w 1966 roku*, „Spraw. Archeol.”, t. 20: 1969, s. 237—268; tenże, *Prace wykopaliskowe na Ostrówku w Opolu w 1967 roku*, „Spraw. Archeol.”, t. 21: 1969, s. 223—239.

¹⁸ R. J a m k a, *Przeszłość wczesnopiastowskiego Opola w świetle wykopalisk*, Opole 1949; W. Hołubowicz, *Wczesnośredniowieczne Opole w świetle badań w roku 1952*, [w:] *Szkice z dziejów Śląska*, Warszawa 1953, s. 18—53; tenże, *Wczesnośredniowieczne Opole w świetle badań archeologicznych w latach 1952—1953*, [w:] *Szkice z dziejów Śląska*, wyd. II, Warszawa 1955, s. 20—78; tenże, *Das frühmittelalterliche Oppeln im Lichte der archäologischen Forschungsarbeiten der Jahre 1952—1953*, [w:] *Beiträge zu Geschichte Schlesiens*, Berlin 1958, s. 35—101; tenże, *Opole w wiekach X—XII*, Katowice 1956; B. Gediga, *Early Mediaeval Opole and the Problem of Higher Silesian Towns*, „Archaeologia Polona”, t. 10: 1968, s. 37—75; tenże *Początki i rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka miej-*

dotychczas szereg opracowań różnych grup zabytków wydobytych z wyeksploatowanych nawarstwień, jak i studia nad niektórymi zagadnieniami związanymi z rozwojem wczesnośredniowiecznego grodu-miasta na Ostrówku i samą metodą badań tego typu obiektów¹⁹. W tej sytuacji ograniczymy się jedynie do ogólnego zarysowania początków grodu-miasta na Ostrówku, jego dalszego rozwoju wraz z kształtowaniem się przemian w rozplanowaniu zabudowy i jej krótką charakterystyką, poruszając także zagadnienia chronologii. Pozostaje jednak szereg istotnych zagadnień, które będzie można jedynie zasygnalizować. Należą do nich przede wszystkim rozwój produkcji rzemieślniczej i rękodzielniczej w grodzie, kontakty handlowe, struktura społeczno-zawodowa mieszkańców i duże bogactwo źródeł do poznania przejawów świadomości społecznej.

Szczególnie interesująco początki osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Ostrówku naświetlają wyniki badań z 1967 roku²⁰. Możemy obecnie powiedzieć, że najstarsze osadnictwo z tego czasu sięga na Ostrówku wieku VIII—IX. W niewielkim zakresie jednak udało się dotychczas rozpoznać charakter tego osadnictwa. Uzyskane dotąd dane stwarzają pewne podstawy do wysunięcia sugestii na ten temat. Ślady najstarszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Ostrówku są reprezentowane przez 3 jamy, zalegające na niewielkim odcinku warstwę kulturową *in situ* oraz większą ilość przede wszystkim materiału ceramicznego, który można datować na wiek VIII—IX, występującego w najniższych warstwach zwią-

skiego na Ostrówku w Opolu, „Slavia Antiqua”, t. 16: 1970, s. 105—144; tenże. *Dwadzieścia lat polskich badań archeologicznych na Ostrówku w Opolu*, „Opolski Rocznik Muzealny”, t. 4: 1970, s. 11—50.

¹⁹ Dla przykładu przytaczamy jedynie pozycje najważniejsze: J. Bukowska, *Pisanki polskie z X—XIII w.*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. XII: 1958, nr 1, s. 45—49; H. Cehak-Hołubowiczowa, *Trzewiki opolskie*, „Dawna Kultura”, t. 1: 1954, s. 7—18; tejsze, *Zoomorficzne wycinanki ze skóry z wczesnośredniowiecznego Opolu*, „Archeologia Śląska”, t. 1: 1957, s. 99—112; tejsze, *Drewniane maski z grodu-miasta na Ostrówku w Opolu*, „Archeologia Polski”, t. 10: 1965 z. 1, s. 305—317; B. Gediga, *Wczesnośredniowieczne stępy nożne z Opolu*, „Archeologia Polski”, t. 13: 1967 z. 1, s. 153—164; tenże, *Certains problemes de la culture des villes de la Pologne du Haut Moyen Age*, [w:] *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, t. 4: 1968, s. 312—317; M. Haisig, *Denary wczesnośredniowieczne z Opolu-Ostrówka na Śląsku*, „Wiad. Numizmat.”, R. 2: 1958 z. 1, s. 25—30; W. Hołubowicz, *Na marginesie dyskusji na temat metody wykopaliskowej*, „Dawna Kultura”, t. 1: 1954 z. 4, s. 149—156; tenże, *Jak polscy kowale w XI w. imitowali stal damasceńską*, „Dawna Kultura”, t. 1: 1954 z. 4, s. 128—131; tenże, *Jedwabie z Opolu X—XII w.*, „Kwartalnik Opolski”, t. 3: 1957, z. 2, s. 81—89; tenże, *O nową metodę badań budownictwa starożytnych Słowian*, „Archeologicke Rozhledy”, t. 10: 1958 z. 2, s. 232—245; tenże, *Monety XI w. z badań w Opolu na tle stratygrafii Ostrówka*, „Archeologia Śląska”, t. 3: 1959, s. 129—139; tenże, *Rozmieszczenie budynków, ulic i podwórz w Opolu na Ostrówku w X—XIII w.*, „Światowit”, t. 26: 1962, s. 515—556; W. Hołubowicz i M. Kubasiewicz, *Kości zwierzęce źródłami historycznymi*, „Dawna Kultura”, t. 1: 1954, s. 75—81; W. Hołubowicz i L. Pietkiewicz, *Skrzypce polskie z XI w. z badań w Opolu*, „Archeologia Śląska”, t. 2: 1959, s. 191—198; J. Kaźmierczyk, *Wczesnośredniowieczne wyroby bednarskie z Ostrówka w Opolu*, „Kwartalnik HKM”, R. 13: 1965 nr 3, s. 469—498; M. Norka-Gulkowa, *Sztuka wczesnośredniowiecznego Opolu*, „Kwartalnik Opolski”, R. 2: 1956 z. 3, s. 40—62; tejsze, *Malarstwo i inne formy barwnego zdobienia we wczesnym średniowieczu w Opolu*, „Archeologia Śląska”, t. 2: 1959, s. 199—213; tejsze, *Wczesnośredniowieczne hafty na wyrobach skórzanym z Ostrówka w Opolu z X—XIII w.*, „Wiad. Archeol.”, t. 30: 1964 z. 1—2, s. 1—17; J. Olczak, J. Szczapowa, *Wyniki analiz spektrograficznych wczesnośredniowiecznych zabytków szklanych z Opolu Ostrówka*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza — Archeologia, Etnografia”, z. 2: 1961, s. 209—231.

²⁰ Gediga, *Prace wykopaliskowe...*, s. 225 n.

zanych z poziomami konstrukcyjnymi grodu-miasta. Ceramika ta pochodzi ze zniszczonej przez młodsze osadnictwo warstwy kulturowej. Zawartość kulturową zbadanych jam stanowiła prawie wyłącznie ceramika. Oprócz tego w jednej z jam znaleziono fragment bliżej nie określonego przedmiotu żelaznego. Na Ostrówku natrafiono na kilkanaście różnych jam wkopanych w calec, ale różniły się one wyraźnie od omawianych trzech zarówno charakterem wypełniska, jak i zawartością kulturową, która była analogiczna do zawartości kulturowej najstarszych nawarstwień grodu-miasta. Były one też mniej więcej współczesne okresowi funkcjonowania najstarszych poziomów osadniczych grodu-miasta. Odkryte trzy jamy z najstarszej fazy osadnictwa wczesnośredniowiecznego z VIII—IX wieku zdają się wskazywać, że osada z tego okresu posiada najprawdopodobniej charakter osady typu wiejskiego, bez planowanej zabudowy drewnianej. Typową formą mieszkalną były przypuszczalnie obiekty półziemiankowe. Dotychczasowe wyniki nie stanowią dostatecznej podstawy do rekonstrukcji wyglądu tej osady. Nie można również odpowiedzieć na pytanie, czy był to obiekt obronny ze sztucznymi umocnieniami, czy też była to osada otwarta. Sam wybór miejsca na ulokowanie osady na cyplu wyspy odrzańskiej wskazuje, że doceniano jego walory obronne i nie można wykluczać, że zostały one uzupełnione sztucznymi umocnieniami.

Jak można obecnie ustalić na podstawie szeregu przesłanek i faktów uzyskanych w trakcie prowadzonych na Ostrówku badań wykopaliskowych, około połowy X wieku następuje wyraźna zmiana charakteru osadnictwa. Wówczas pojawia się typowa dla grodu-miasta planowa zabudowa drewniana. Zasadniczym akcentem tego planu zabudowy są wytyczone, moszczone dranicami główne ulice, krzyżujące się mniej więcej pod kątem prostym. Ta nowa osada była przypuszczalnie już obiektem obronnym, otoczona wałem drewniano-ziemnym, choć resztek konstrukcji wału, które były współczesne najstarszym poziomom konstrukcyjnym grodu miasta, w trakcie powojennych badań nie odkryto. Zanim jednak przejdziemy do charakterystyki rozwoju grodu-miasta, należy zastanowić się nad kwestią związku grodu-miasta ze starszym osadnictwem na tym terenie i nad przyczyną tej wyraźnej przemiany charakteru osadnictwa na Ostrówku w połowie X wieku.

Stwierdzenie istnienia lub braku bezpośredniego związku między osadą z VIII—IX wieku a grodem-miastem, którego początki sięgają mniej więcej połowy i drugiej połowy X wieku, jest wyjątkowo trudne i w sposób bezsporny kwestii tej nie da się rozstrzygnąć. Określenie chronologii osady starszej musi się niestety opierać jedynie na ceramice. Materiał ceramiczny jest charakterystyczny dla wyżej wymienionych wieków, choć nie wyklucza istnienia tej osady jeszcze w wieku X, a nawet sądząc na podstawie bardzo dobrze wykształconych brzegów niektórych naczyń datowanie tego materiału do X wieku włącznie jest wysoce prawdopodobne. Wyraźnie dostrzegalna zmiana ceramiki zarówno w zakresie formy, jak i techniki wykonania, którą stwierdzamy w warstwach grodu-miasta, nie jest wyrazem długotrwałego procesu rozwojowego, lecz przemian społeczno-gospodarczych, jakie dokonują się w rezultacie powstania grodu-miasta w obrębie danej społeczności²¹. Z tego więc względu wspomniane różnice w ceramice nie muszą świadczyć o istnieniu przerwy między starszą osadą a grodem-miastem. Analiza stratygrafii najniższych warstw na Ostrówku, jak i sytuacje odkrytych jam z okresu starszej osady również nie przynoszą w interesującej nas kwestii pewnych rozwiązań, choć można stwierdzić, że stratygrafia nie wskazuje na istnienie takiej przerwy. Nie może to

²¹ Podkreślić tu trzeba niejako wtórny charakter tego zjawiska, jak wiadomo, powstawanie grodów-miast jest bowiem wynikiem przemian społeczno-gospodarczych.

równocześnie jej braku potwierdzać, ponieważ warstwa kulturowa starszej osady prawie na całym terenie ulega zniszczeniu. Uwzględnić w naszych rozważaniach musimy szereg innych przesłanek, które są nie bez znaczenia dla kwestii, którą się zajmujemy. Wydaje się mało prawdopodobne, by zlokalizowanie centralnego lub jednego z centralnych grodów-miast plemienia Opolan na Ostrówku miało na uwadze jedynie określone walory obronne tego terenu. Nie ulega raczej wątpliwości, że uwzględniono przy tym tradycje starszego osadnictwa, o szerszym znaczeniu i funkcji dla tego terytorium, i to było jedną z przyczyn wybudowania na Ostrówku grodu-miasta. W tej sytuacji liczyć się należy z faktem, że przed X wiekiem istniał na terenie Opola gród i może jego pozostałości stanowią odkryte przez nas ślady starszego osadnictwa. Gród ten mógł być jednym z 20 civitates, przypisywanych przez tzw. Geografa Bawarskiego plemieniu Opolan.

Gród-miasto, który powstaje około połowy lub w drugiej połowie X wieku, umacnia niejako funkcję obronną i administracyjną starszego osadnictwa na tym terenie, stając się ośrodkiem centralnym lub jednym z takich dla plemienia Opolan. Jednocześnie jednak staje się on ważnym ośrodkiem rzemieślniczo-handlowym dla tego terenu. Powstanie grodu-miasta jest rezultatem całokształtu przemian społeczno-gospodarczych, jakie dokonują się na ziemiach Polski, a bezpośrednia decyzja o jego budowie oraz określająca jego charakter i funkcję wypłynęła od feudała, którego obecności w Opolu można się domyślać na podstawie roli i znaczenia grodu opolskiego we wczesnym średniowieczu, co znalazło także swój wyraz w źródłach pisanych.

Najstarszy poziom konstrukcyjny grodu-miasta to EIII. Datowanie jego początków nie da się określić bardzo ściśle, ale cały szereg przesłanek, jak i odkrytych faktów pozwalają najogólniej umieścić początki grodu-miasta około połowy lub w drugiej połowie X wieku. Pewniejsze podstawy do datowania poziomu konstrukcyjnego EII stwarzają, znalezione w warstwach z nim związanych, monety — denary krzyżowe z pierwszej połowy XI wieku. Dwie takie monety wystąpiły w górnych partiach nawarstwień EII, a trzecia już w kolejnej młodszej warstwie związanej z poziomem konstrukcyjnym EI. Cały szereg innych materiałów nie przeczy takiemu datowaniu, choć bliżej go nie precyzuje. Kilka dalszych stwierdzonych podczas prac wykopaliskowych faktów zdaje się stwarzać pewne przesłanki do podobnego datowania poziomów konstrukcyjnych EII i EI. Należy do nich między innymi zaliczyć liczne stwierdzone ślady pożarów w warstwie EII, które ewentualnie można łączyć z okresem wielkiego powstania ludowego (1037—1038) lub zajęciem Śląska przez Brzetysława Czeskiego w 1038 roku²². Wiele również wskazuje na to, że odkryte przez nas konstrukcje wału drewniano-ziemnego pochodzą dopiero z okresu istnienia poziomu konstrukcyjnego EI. Budowę względnie przebudowę tych urządzeń obronnych można najprawdopodobniej wiązać z ponownym odzyskaniem Śląska przez Polskę w 1050 roku. Powyższe przesłanki stwarzają możliwości określenia chronologii poziomu EII na pierwszą połowę XI wieku (ewentualnie także jeszcze na schyłek wieku X), a warstwę EI można datować na około połowę XI wieku. W tej sytuacji dość dużej miąższości nawarstwienia związane z poziomem EIII można wiązać przynajmniej z drugą połową X wieku. Datowanie najmłodszych warstw jest również stosunkowo dobrze określone, bowiem koniec egzystencji grodu-miasta wyznacza rozpoczęta przez księcia Kazimierza I (początek panowania 1211 r.) budowa na tym terenie zamku. Wzmianki o tej

²² K. Maleczyński, *Śląsk w epoce feudalnej*, [w:] *Historia Śląska*, t. 1, cz. 1, Wrocław 1960, s. 197; R. Heck, *O właściwej interpretację najazdu Brzetysława I na Polskę*, *Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”*, R. 21: 1966 nr 2, s. 252.

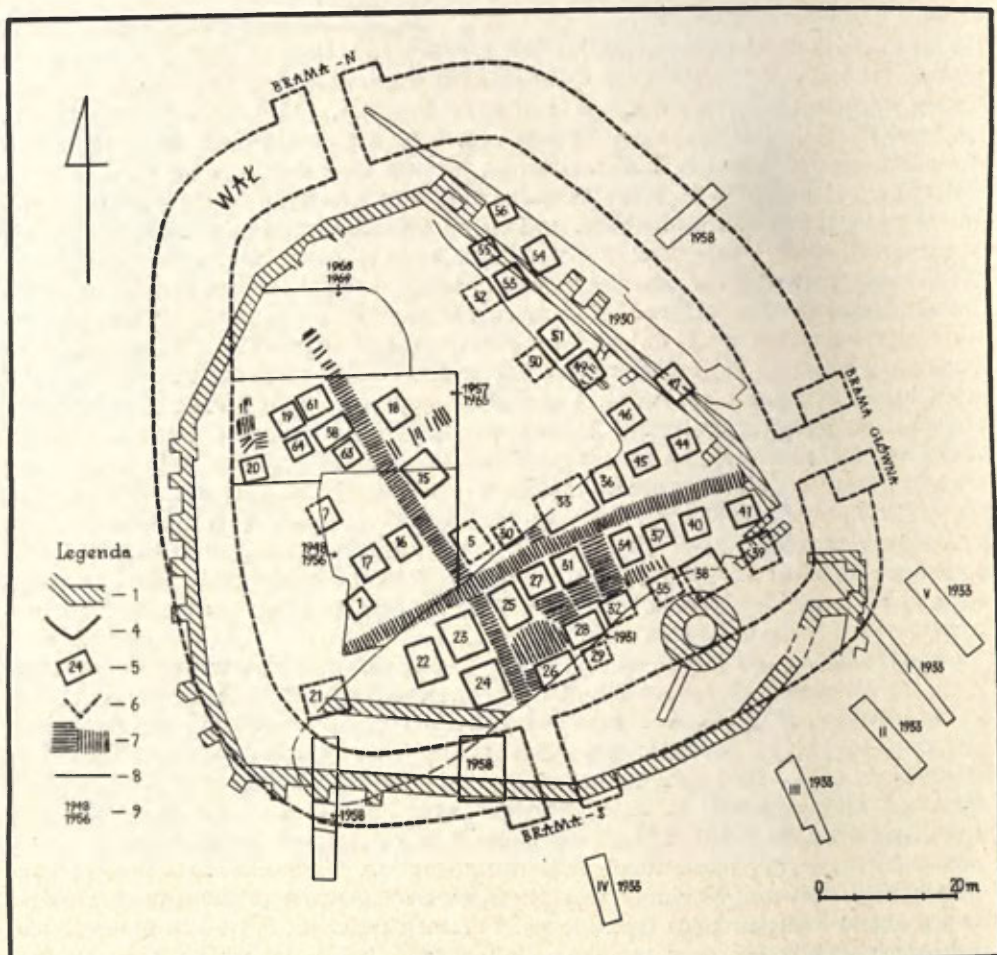
budowie pochodzą z różnych lat (1228 i 1260 roku) i świadczą, że ciągnęła się ona bardzo długo. Mur obwodowy zamku, jak wynika ze źródeł, nie był jeszcze gotowy w 1260 roku. Pewną przesłankę określenia chronologii muru stwarza także znaleziona w nim płytką wapienna z napisem: Urbanus, który według opinii prof. dr. M. Haisiga jest typowy dla XIII wieku, i to raczej dla jego drugiej połowy. Można więc powiedzieć, że budowa zamku kładzie kres istnieniu grodu-miasta na Ostrówku. Nie nastąpiło to jednak gwałtownie, lecz przeciągnęło się prawdopodobnie aż do czasu najazdu tatarskiego, po którym zresztą energiczniej ruszyła budowa. Takie przetrwanie elementów grodu-miasta na Ostrówku w pierwszej połowie XIII wieku potwierdzają zresztą materiały z poziomu konstrukcyjnego AI oraz niektóre obserwacje stratygrafii Ostrówka. Najmłodszy poziom konstrukcyjny grodu-miasta AI można więc datować na pierwsze dziesięciolecia XIII wieku. Równocześnie z początku XIII wieku pochodzą wiadomości o lokalizacji miasta na prawym brzegu obecnej Młynówki i o podziale na parafie (z dwudziestych lat XIII stulecia), co potwierdza rozwój miasta już po drugiej stronie rzeki²³. Badania archeologiczne pozwalają zresztą ustalić początki osadnictwa na tym terenie na wiek XI. Warunki dla rozwoju miasta były po drugiej stronie rzeki znacznie lepsze niż w ciasnym grodzie na Ostrówku, z którego mieszkańcy przenoszą się tam. Chronologię poszczególnych poziomów konstrukcyjnych można ustalić w oparciu o stratygrafię między wyżej przedstawionymi datami krańcowymi, jak i w oparciu o niektóre materiały potwierdzające, a w każdym bądź razie nie przeczące dotychczasowym znanym ustaleniom²⁴.

Przebadany obszar grodu-miasta stwarza dość dobre podstawy do rekonstrukcji planu zabudowy w poszczególnych fazach jego istnienia. Dotyczy to zwłaszcza terenu zbadanego w okresie powojennym, którego powierzchnia wynosi około 1163 m² (ryc. 16). W latach międzywojennych wyeksplorowano warstwę kulturową na obszarze około 1600 m². Uwzględniając obecną rekonstrukcję przebiegu wału obronnego można ustalić wielkość wnętrza grodu-miasta na około 5050 m². Tak więc dotąd zbadane odcinki stanowią około 55% całej powierzchni wnętrza grodu.

Najistotniejszymi elementami kształtującymi rozplanowanie zabudowy grodu-miasta były drewniano-ziemny wał obronny oraz główne, przeważnie krzyżujące się pod kątem prostym ulice (ryc. 25, 26). Przebieg tych ulic był także przynajmniej częściowo podporządkowany rozmieszczeniu bram. Dla najstarszego poziomu grodu-miasta EIII nie posiadamy należytego rozeznania tych właśnie dwóch podstawowych elementów. Odkryte w latach 1957–1969 fragmenty wału drewniano-ziemnego nie łączą się, jak na to wskazuje analiza stratygraficzna, z poziomem EIII, lecz najprawdopodobniej dopiero z EI, a najwcześniej ewentualnie z poziomem konstrukcyjnym EII, co jest jednak znacznie mniej pewne. Dawniejsze informacje z okresu badań międzywojennych wzmiankują o pozostałościach dwóch różnych chronologicznie wałów obronnych na Ostrówku. Nie znalazło to jednak żadnego potwierdzenia w trakcie naszych prac. W tej sytuacji brak nam danych do określenia przebiegu i wyglądu ewentualnych najstarszych urządzeń obronnych. Możemy jedynie stwierdzić, że domniemany pierwszy wał grodu-miasta mógł być węższy u podstawy niż ten zbudowany później około połowy XI wieku lub też że prze-

²³ W. Dziewulski, *Miasto lokacyjne w Opolu w XIII–XV wieku*, „Studia Śląskie”, Seria Nowa, t. 1: 1958, s. 24.

²⁴ Obok różnych zabytków datujących zbadane nawarstwienia, na uwagę zasługują także wyniki badań dendrochronologicznych, przygotowane do druku przez M. J. Dąbrowskiego i K. Ciuka (*Materiały do dendrochronologicznej stratygrafii osady na Ostrówku w Opolu*), które w zasadzie potwierdzają dotychczasowe datowanie poziomów osadniczych w Opolu jak i czasokres ich trwania.

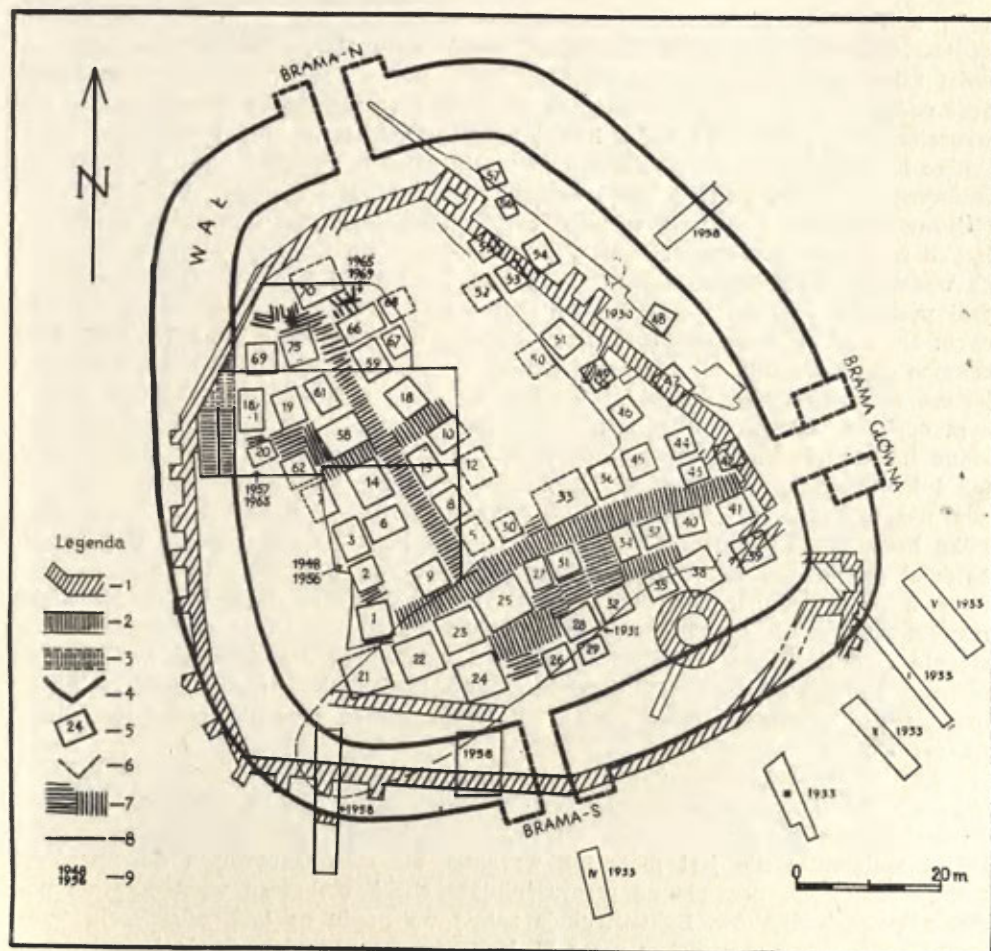

Ryc. 25. Opole-Ostrówek. Rozmieszczenie domów i ulic w osadzie z końca X i początku XI w. (poziom EII). Opracował W. Hołubowicz 1958 r. i B. Gediga 1970 r.: 1 — mury zamkowe; 2 — odsłonięte konstrukcje wału; 3 — zniszczone konstrukcje wału; 4 — linie przebiegu wału; 5 — domy; 6 — linie przebiegu domniemanego wału; 7 — ulice, placzki i przejścia; 8 — granice wykopów; 9 — lata badań

Rys. I. Tolkin

biegał trochę dalej w stronę zewnętrzną grodu i stwarzał większą przestrzeń dla zabudowy mieszkalnej. Stwierdzono bowiem, że konstrukcje zabudowy grodu z poziomu konstrukcyjnego EIII i częściowo EII podchodzą pod wał drewniano-ziemny, odkryty w trakcie powojennych badań.

W rozmieszczeniu zabudowy wewnętrznej stwierdzamy, że w najstarszym poziomie konstrukcyjnym EIII jest ona wyraźnie mało zwarta i nie tak gęsta jak w poziomach młodszych. Może to być m. in. wynikiem dość słabego zachowania konstrukcji z tego okresu. Jednakże rozmieszczenie odkrytych jam, które przynajmniej w części były wykopane w okresie egzystowania najstarszych poziomów konstrukcyjnych, zdaje się raczej potwierdzać spostrzeżenie, iż zabudowa nie była

Ryc. 26. Opole-Ostrówek. Rozmieszczenie domów i ulic w osadzie z pierwszej połowy XII w. (poziom B). Opracowali W. Hołubowicz 1958 i B. Gediga 1970 r. (Objaśnienia znaków por. pod ryc. 25)

Rys. I. Tołkin

zbyt gęsta. Występują wtedy w obrębie grodu dość duże puste place o nie wymoszczonych dranicami nawierzchniach. Istnieją także przesłanki, że zostały już wtedy przynajmniej w części wytyczone główne ulice (ulice nr 1, 2, 4?), które utrzymują się w tym samym miejscu już do końca trwania grodu-miasta. Budynki mieszkalne są rozmieszczone wzdłuż przebiegu ulic. Pełne ukształtowanie się planu zabudowy grodu-miasta następuje około połowy XI wieku. Wtedy to zostaje zbudowany wał drewniano-ziemny, którego znaczny, bo długości 19 m odcinek został odkryty w trakcie badań w latach 1957—1969. Wał ten otaczał gród-miasto właściwie do końca jego istnienia. Dawniej sądzono, że w połowie XI wieku wał został jedynie przebudowany. Dobudowany został do niego uskok w stronę wnętrza grodu, tzw. przywale. W świetle jednak rezultatów badań z ostatnich lat raczej należy przyjąć, że konstrukcja wału jest jednolita i była wznoszona równocześnie.

Była to konstrukcja skrzyniowa, a poprzeczne bierwiona kończyły się hakami podtrzymującymi lico wału. Zasadniczą część wału stanowiła odkryta do wysokości 1,8 m konstrukcja o maksymalnej szerokości u podstawy około 6 m (szerokość podstawy nie została odsłonięta w całości), górą moszczona dranicami. Od niej wznosiła się węższa część wału, której rozpoznania jednak nie posiadamy. Wnioskując na podstawie różnych śladów spalenizny uchwyconych na wale, została ona zniszczona pożarem. Trudno bliżej określić wygląd, jak i rozmiary tej konstrukcji. Najprawdopodobniej musiała osłaniać całą postać ludzką — obrońców grodu stojących na moszczonym dranicami pierwszym poziomie wału, a więc mogła sięgać do wysokości 2 m. Najprawdopodobniej zwieńczenie tej konstrukcji stanowiło rodzaj przedpiersia. Przebieg linii wału został wytyczony na podstawie szeregu danych: 1) został on w sposób bezsporny ustalony w wykopach z lat 1957—1969, gdzie odkryto około 19-metrowy odcinek wału; 2) na resztki konstrukcji wału natrafiono jeszcze na kilku wykopach zwiadowczych, m. in. z 1958 roku, a także na północnym odcinku wykopu z 1930 roku; 3) przy wytyczaniu przebiegu wału uwzględniono także maksymalny zasięg odkrytych domów, wewnętrznej zabudowy grodu, jak i konfigurację terenu na Ostrówku. W trakcie prowadzonych dotychczas badań nie uzyskano pewnych podstaw do zlokalizowania bramy lub ewentualnie kilku bram grodu. Zakładając, że było ich więcej niż jedna²⁵, wydaje się, że najbardziej pewne przesłanki posiada lokalizacja „bramy głównej”. Na nią prowadzi ulica, a brama wiedzie na drugi brzeg Młynówki, gdzie co najmniej od XI wieku rozwija się osadnictwo. Tradycję tego traktu komunikacyjnego podtrzymuje następnie średniowieczny zamek piastowski. Na tzw. „bramę południową” wiedzie również jedna z głównych ulic grodu. Mimo to jednak istnienie dwóch innych bram, oprócz „bramy głównej”, jak i ich lokalizacja są znacznie mniej uzasadnione (ryc. 25; 26).

Analizując rozplanowanie zabudowy grodu-miasta na Ostrówku w różnych okresach jego istnienia najbardziej wyraźna i uchwytana zmiana uwidacznia się we wzroście gęstości zabudowy (ryc. 25; 26). Na wykopach zbadanych w latach 1930 i 1931 zmiana ta nie jest może tak wyraźna, ale stan zachowania dokumentacji z tych badań nie pozwala na precyzyjniejsze określenie czasu występowania poszczególnych budynków. Rekonstrukcja zabudowy grodu na tych odcinkach, przeprowadzona z dużym mozołem przez W. Hołubowicza na podstawie dostępnej dokumentacji, nie mogła być dokładniejsza. Trzeba więc ją traktować z pewną ostrożnością. Znakomite potwierdzenie jednak wzrostu gęstości zabudowy w obrębie wałów grodu uzyskujemy na wykopach badanych w latach powojennych. Na odcinku tym w X/XI wieku występuje 13 domów, natomiast w połowie XII wieku jest ich 26. Jest to różnica dosyć znaczna. Znacznie mniejsza jest ona między wiekiem XI, XII czy nawet XIII, bowiem od połowy wieku XI zasadniczy plan zabudowy zostaje ustalony i już utrzymuje się bez większych zmian. Stwarza to podstawę do szerszych wniosków na temat zasad kształtujących zabudowę grodu. Ograniczona wałem drewniano-ziemnym wewnętrzna przestrzeń grodu-miasta, a także wytyczone ulice, zapewniające wyjścia z grodu i komunikację wewnętrzną, utrzymujące się — jak to już powiedzieliśmy — na tych samych miejscach właściwie przez cały czas trwania grodu-miasta, określały warunki dla zabudowy mieszkalnej. Domy mieszkalne i ewentualnie budynki gospodarcze wznoszono wzdłuż ulic i przejść. Żywotność tych budynków, jak można wnioskować na podstawie stratygrafii, wahała się w granicach 25—30 lat. Po upływie tego czasu następowała na

²⁵ Hołubowicz, *Rozmieszczenie budynków...*, s. 545.

ogół przebudowa domów. Dokonywało się to z przytoczonych już powyżej powodów prawie zawsze w tym samym miejscu. Oczywiście nie bez znaczenia był też fakt, że przebudowa nie odbywała się jednocześnie w całym grodzie. Możemy więc mówić o stabilności działki budowlanej, wynikającej z przytoczonych przyczyn obiektywnych, choć nie można także wykluczać elementów prawnych czy zwyczajowych, sankcjonujących tę stabilność²⁶.

Odkryte dotychczas na Ostrówku budynki były z reguły wznoszone w konstrukcji zrębowej; do nielicznych należą budynki plecionkowe. Można natomiast wskazać na cały szereg szczególnych rozwiązań konstrukcyjnych, które wykazują już znacznie większą różnorodność. Nie sposób zwrócić tutaj uwagę na wszystkie, warto natomiast przynajmniej przypomnieć różnorodność sposobów umacniania podwalin budynków i zabezpieczania ich przed nadmiernym i nieregularnym osiadaniami. Najprostsze sposoby polegały na podkładaniu pod narożniki budynków krótkich beleczek, względnie dranic, natomiast w wypadku kilku, na ogół większych budynków stwierdzono istnienie pod podwalinami domów konstrukcji pałowo-jarzmowej. W jednym tylko przypadku stwierdzono zabezpieczenie całej powierzchni budynku przed osiadaniami przez wykonanie pod nim konstrukcji rusztowej, ułożonej z belek. Można brać także ewentualnie pod uwagę zabezpieczanie domów przed osiadaniami poprzez wbijanie słupów pod narożniki lub ściany domów, lecz w tym przypadku nie zawsze można to ustalić w sposób bardziej pewny. Do interesujących zagadnień należy także kwestia, czy domy zrębowe były jedno- lub dwuizbowe. W dwóch wypadkach uchwycono belkę dzielącą dom na dwie części i w belkach tych były wykonane prostokątne gniazda, w których mogła być umieszczona konstrukcja ścianki działowej, prawdopodobnie plecionkowej. Ponadto na istnienie dwuizbowych domów wskazuje czasem układ podłóg, które nie obejmowały całego wnętrza.

Oprócz budynków zrębowych odkryto także trzy budynki plecionkowe, z których przynajmniej dwa mogły pełnić funkcję mieszkalną (paleniska wewnątrz). Istnienia innego typu budynków w Opolu na Ostrówku można się już jedynie domyślać na podstawie różnych przesłanek.

Wymiary budynków są zróżnicowane i mieszczą się w granicach 9—23 m². Do rzadkości należą domy o rozmiarach około 30 m², a największy²⁷ posiada 34 m². Trudno uchwycić regułę kształtującą rozmiary budynków w poszczególnych fazach istnienia grodu-miasta. Takie zróżnicowanie utrzymuje się bowiem od X do początku XII wieku.

Kończąc ogólną charakterystykę rozwoju zabudowy grodu-miasta na Ostrówku należy choć krótko wspomnieć jeszcze o zagadnieniu lokalizacji siedziby feudała. Z szeregu koncepcji, które dotychczas na ten temat wysunięto w oparciu o różne przesłanki, najbardziej prawdopodobna wydaje się sugestia umieszczająca tę siedzibę w obrębie grodu-miasta. Nie potwierdziło się istnienie drugiego gródka feudała przylegającego do grodu-miasta, podobnie jak nie uzyskano danych, które wskazywałyby na jego lokalizację po drugiej stronie Młynówki, na terenie Górki. Trudno jednak również w sposób pewny wskazać miejsce w obrębie grodu-miasta, gdzie mogła znajdować się siedziba feudała. Można tylko sugerować na pod-

²⁶ J. Kaźmierczyk kwestionuje sugerowaną przeze mnie stabilność działki budowlanej w Opolu, wbrew faktom, które zresztą sam w swoim artykule powtarza. Por. J. Kaźmierczyk, *Budownictwo mieszkaniowe z drewna w VI—XIII wieku na obszarze Śląska*, „Archeologia Polski”, t. 14: 1969 z. 1, s. 205.

²⁷ Nieporozumieniem należy przypuszczać tłumaczyć informację J. Kaźmierczyka o domach z Opolu z X wieku, osiagających rozmiary 64 m². Por. Kaźmierczyk, *Budownictwo...*, s. 179.

stawie różnych przesłanek, jak np. zgrupowanie dużych domów w południowo-zachodniej części grodu, że ewentualnie tam się ona mieściła. Również niektóre przedmioty, jak np. przybory jeździeckie, uzbrojenie, mogą wskazywać na obecność w grodzie drużyny książęcej i osób związanych z władzą feudalną, co dodatkowo potwierdza też duża różnorodność materiałów o charakterze luksusowym (np. bogato zdobione, importy, część biżuterii, szczątki ubioru, np. jedwabie, niektóre trzewiki itd.). Nie przesądza to omawianej kwestii ostatecznie i sprawa istnienia w pobliżu, ale w pewnym oddaleniu, gródka feudalnego, może być jeszcze nadal brana pod uwagę.

Próba choćby nawet tylko ogólnego scharakteryzowania innych aspektów kultury grodu-miasta, jak choćby np. działalności gospodarczej w zakresie rzemiosł i rękodzieł wraz z omówieniem ich rozwoju, byłaby zadaniem daleko przekraczającym ramy niniejszego sprawozdania. Ponadto pełniejsze opracowanie źródeł pozwoli dopiero na taką charakterystykę. Dlatego ograniczyć się wypada jedynie do ogólnego stwierdzenia, możliwego na obecnym etapie, które zobrazuje wachlarz zajęć produkcyjnych mieszkańców grodu. Możemy obecnie powiedzieć, że w obrębie grodu-miasta od samego początku jego istnienia skupiła się duża grupa osób, zajmująca się szeregiem podstawowych rzemiosł i rękodzieł. Będą to rzemiosła i rękodzieła związane z obróbką żelaza i metali kolorowych, drewna, skóry, rogu i kości oraz wapienia. Od początku istnienia grodu-miasta możemy także mówić o rozwoju przędzalnictwa i tkactwa, o produkcji szklarskiej, a w pewnym niewielkim zakresie istnieć mogła w obrębie grodu produkcja garncarska. Jednakże potrzeby mieszkańców w tym zakresie nie były zaspokajane jedynie przez pracownie istniejące w obrębie grodu-miasta. Na przestrzeni czasu trwania grodu-miasta zauważalny jest w poszczególnych gałęziach wytwórczości postęp. W zakresie specjalizacji produkcji liczyć się można także z pewnymi zmianami zarówno w organizacji (wyodrębnienie się rzemiosł), jak i w rozwoju technicznej strony wytwórczości rzemieślniczej i rękodzielniczej. Zbyt produkowanych wyrobów nie był ograniczony jedynie do samego grodu, a rynek zbytu stanowiło szersze zaplecze osadnictwa wiejskiego. Pozwoliło to przynajmniej części wysoko wyspecjalizowanym producentom na zrezygnowanie z uprawy roli czy nawet na większą skalę rozwiniętej hodowli zwierząt, a środki spożywcze otrzymywać za swoje produkty rzemieślnicze. Ze sprawą tą wiąże się również kwestia istnienia osób trudniących się handlem, pośredniczących między producentami-rzemieślnikami a nabywcami ich wyrobów. W warunkach ekonomicznego rozwoju grodu-miasta można liczyć się z obecnością wyodrębnionej grupy osób zajmujących się handlem.

Osoby zajmujące się produkcją rękodzielniczą i rzemieślniczą, a także zbytem produktów, stanowiły podstawowy i najliczniejszy trzon mieszkańców grodu-miasta. Trudniejszą sprawą jest już określenie ich stosunku do władzy feudalnej. Obraz struktury zawodowej i społecznej mieszkańców należałoby jeszcze uzupełnić o grupę osób związanych z administracją i władzą feudalną (w tym także grupa członków drużyny) i ewentualnie także o osoby duchowne.

Niezwykle interesujące materiały uzyskano dla poznania sztuki i wierzeń mieszkańców grodu. Stwarzają one wielorakie możliwości poznawcze zarówno w zakresie rozwoju i przemian sztuki wczesnośredniowiecznej, jak i przeobrażeń zachodzących w świadomości, a zwłaszcza w wierzeniach. W pewnym stopniu są one przydatne dla prześledzenia przeobrażeń społecznych i majątkowych, a także stwarzają możliwość określenia genezy kultury wczesnopolskiego grodu-miasta na Ostrówku.

Najczęściej spotykamy się ze sztuką użytkową w postaci różnorodnych zdob-

nictwa przedmiotów codziennego użytku. Wydaje się, że przynajmniej w niektórych przypadkach specjalnie bogate zdobnictwo (np. haft nicią jedwabną na trzewikach, zdobnictwo blaszką złotą, misy malowane, zdobione części uprząży końskiej czy ostrogi) może wskazywać na wyższą pozycję majątkową i społeczną odbiorcy-użytkownika tych wyrobów. Łącznie z innymi przesłankami stanowi to podstawę do wnioskowania na temat struktury społeczno-zawodowej mieszkańców grodu-miasta. Analizując charakter zdobnictwa, jak i zasób motywów możemy stwierdzić, że jest to sztuka rodzima, wykazująca ściśle powiązanie ze współczesnym nurtem sztuki, znanym z innych obiektów, jak osady otwarte. Nieliczne są natomiast ślady oddziaływań obcych, czy nawet rodzącej się na naszych ziemiach sztuki romańskiej. Związek sztuki mieszkańców grodu z ich wierzeniami jest dość ścisły, ponadto cały szereg innych stwierdzonych podczas badań faktów rzuca pewne światło na kształtowanie się przemian w tej dziedzinie świadomości społecznej. Opole dostarczyło bodajże najwięcej — z tego typu stanowisk — zabytków, które wiążą się z wierzeniami przedchrześcijańskimi. Z zespołu tego wymienić można chociażby amulety, ofiary zakładzinowe, figurki zoomorficzne, znaki symboliczne, sprzęty używane do różnych obrzędów, jak np. maski drewniane. Zarówno sztuka, jak i przejawy wierzeń ujawniają specyfikę Opola wynikającą z faktu, że nie był to ośrodek o bardziej centralnym znaczeniu polityczno-administracyjnym, ani też ważniejszy ośrodek kultowy (w sensie organizacyjnej strony religii). Te czynniki wpływały na zachowawczy charakter kultury, jak i na długie utrzymywanie się silnego rodzimego nurtu w jej rozwoju. Nie zakłada to oczywiście jakiegokolwiek pełnej izolacji, którą wyklucza już chociażby samo położenie na ważnych szlakach handlowych. Brak było jednak czynnika, który w sposób administracyjny realizowałby nowe przemiany, m. in. w zakresie religii, równocześnie rugując dawne praktyki wierzeniowe.

*

Doceniając znaczenie wykopalisk na Ostrówku prof. dr W. Hołubowicz wysunął w 1960 roku konkretnie przygotowaną propozycję zbudowania na Ostrówku rezerwatu archeologicznego, następnie wielokrotnie ponawianą i podtrzymywaną. Pozostaje mieć nadzieję, że doczeka się ona realizacji, choć jest to obecnie już znaczenie trudniejsze do wykonania, a dalsze opóźnienie może sprawić, że stanie się to niemożliwe z uwagi na postępujące niszczenie odkrytych konstrukcji, które jeszcze w niezbędnym zakresie nie zostały dotychczas zakonserwowane.

BOGUSŁAW GEDIGA

EXCAVATIONS OF OSTRÓWEK AT OPOLE IN 1968 AND 1969 AND THE MAJOR RESULTS OF THE FINAL INVESTIGATIONS

The excavations of 1968 and 1969, the results of which are described in this paper, were the last to be conducted of the fortified town on Ostrówek at Opole, which has been examined for several seasons. The investigations were carried out by the team of the Department for the Archaeology of Silesia, the Institute of the History of Material Culture, PAN, Wrocław.

In 1968 the excavation concentrated mainly in trench III, in a small section of which the younger layers B, C, D and partly EI continued to be examined, whereas in the main portion of the trench layers D, EI and EII were explored. Construction level D (2nd half of the 11th cent. — fig. 2) in the upper section

of trench III yielded fragments of houses nos. 59, 67 (fig. 4), 68, 70 (fig. 5) and the post-,yoke" construction of house 66 (fig. 1). Moreover, street no. 5 has come to light. In comparison with the later construction level C (end of the 11th, early 12th cent.) no distinct changes in the layout have been noted. On the other hand, the layout revealed in the earlier construction level EI (mid-11th cent.) differed noticeably (fig. 3). Only houses nos. 59, 67 and 68 still occurred there together with the remains of street no. 1, which with the exception of layer D was found in all younger levels. In this level the street has been probably shifted and lays now outside the trench. Moreover, level EI yielded scanty remains of street no. 5. In the central part of the trench where in the younger layers house no. 66 was found, the primary ground began to appear. Besides, the empty plot left after house 66 has yielded only single beams and planks, whereas outlines of several pits were visible on the primary ground.

The exploration of construction level EII (1st half of the 11th century) was begun in 1968 and continued next year. As a result the primary ground was revealed in the whole trench. In level EII no distinct constructions have occurred. A few beams uncovered where street no. 1 had run are probably remains of its construction. The central part of the trench revealed primary ground with an uneven top. Outlines of four small pits, irregularly round in shape and from 0.30 to 1 m deep, were noted on the primary ground. Their fillings and contents did not differ from those of the lowest cultural layers. This indicates that the pits cannot be regarded as older. Of the finds derived from them a piece of glass slag claims special attention. It confirms the local working of glass as early as the mid-10th century. Another object to claim interest is a miniature string instrument with fragments of strings made from horse's hair (fig. 6).

The investigation of trench IV in 1968 revealed construction levels EII and EIII. Also in this section the primary ground was reached. Level EII produced possible remains of street no. 5, whereas level EIII which is older (2nd half of the 10th cent.) yielded fragmentary construction probably of house no. 73 with a hearth.

The layers examined in 1968 in trenches III and IV produced large amounts of pottery, bones, resinous chips and other objects which do not appear in big quantities. Iron objects included knives (fig. 7a, b), a pin (fig. 8f), a buckle (fig. 7e), a point (fig. 7c), a hooklike key (fig. 7d), nearly complete mountings of a wooden bucket together with parts of staves, fragmentary shears, several nails and horseshoe nails. Wooden objects consisted of staves from various vessels, fragment of bowls and turned plates (fig. 9a), ladles made from one piece of wood (fig. 10c), fragments of spoons (fig. 9g), spades, whisks (fig. 9h,i), brooms of a battle-dore, numerous spindles, fragment of a distaff (fig. 9d), and of a sword-beater (fig. 10h), carpenter's mallets (fig. 9b,c), wedges and pegs, an indented object, probably a fiddlestick of a string instrument (fig. 9e), boats of tree-bark, occasionally unfinished (fig. 9j,k). Leather articles, found in quantity, included mainly shoes, cases (fig. 10g) and scraps of leather. Attention should be called to leather buttons (fig. 11a) and a piece of leather with traces of gilding. Stone objects are represented by numerous spindle-whorls, whereas those of bone and horn included knife-mountings (fig. 11b), two ornamented plates of bone (fig. 8d,e) and a horn spoon (fig. 8c). Fragments of textiles (fig. 11c) and jewellery have also been found.

In 1969 in addition to the final works conducted in trench III, investigations connected with the future archaeological reserve were carried out. Medieval layers which are connected with the existence of the Piast castle were examined yielding a square timber structure, possibly the foundations of a workshop (fig. 13). Moreover, early medieval layers which accumulated during the existence of the fortified town were explored. They produced construction levels AI to D, dated as the 1st half of the 13th to the 2nd half of the 11th century. Only house 75 which occurred in all construction levels was fully revealed (fig. 13 and 14). Attention should be called to houses 59 (fig. 18) and 67 with well preserved floors, uncovered in level C. In the course of the excavations of Ostrówek new data have been revealed which partly change our views on the construction of the earth-timber rampart.

The layers examined in 1969 have yielded a lot of small finds. Medieval layers contained mostly pottery and bones as well as few iron objects. The ma-

terial discovered in early medieval layers was far more varied. Apart from pottery and bones it included iron objects such as knives (fig. 8 g,i; 19 a-d), staples (fig. 19 e-h), hooklike keys (fig. 19 i-k), fragmentary shears (fig. 19 r), buckles (fig. 19 o) and spurs (fig. 8 b). Wooden objects included spindles, spoons, staves of various vessels (fig. 20 a-c), fragments of turned bowls and plates, whisks, spades, battledores, a loom tablet (fig. 20 h) and carpenter's mallets (fig. 20 k-n). Fragments of leather articles and scraps were found in quantity (over 900 pieces). Among objects of limestone, which form a large group (fig. 22 a,b,g-h), spindle-whorls are the most numerous. Other finds include textiles (fig. 21 c,e) and glass ornaments. Layer B has yielded a lead disc with a linear pattern (fig. 24 d), which probably served as currency.

The subjects discussed in the final part of the paper include the major results of the long-term excavations of Ostrówek, which have open the possibilities to reconstruct the development of the town and have thrown light on the culture of its inhabitants. Besides, certain problems connected with the method and organization of the researches of this kind have been discussed. Certain suggestions have been also advanced; their full solution however is only possible when further verifications and surveys have been made.

In this brief survey special attention has been paid to the origin of the fortified town on Ostrówek, which dates back to the mid-10th century. The possible connection of the town with the earlier habitation of this site from the 8th-9th centuries has also been discussed. The final layout of the fortified town was established about the mid-11th century. At that time the principal streets were traced and the earth-timber rampart was either built or rebuilt. The rampart protected the town until its very end. The presence of earlier fortifications though highly probable is not quite certain. The changes in the layout of the town, which were taking place from the half of the 11th to the early 13th century, i.e. to the end of its existence, are mainly manifested in the growing density of buildings (figs. 25, 26). The town occupied an area of some 5050 sq. m, 55% of which have been explored. Other problems dealt with include the social structure of the inhabitants, their occupations and the development of crafts. The possibilities to study the art, beliefs and religion of the population of Ostrówek have been emphasized.

